

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

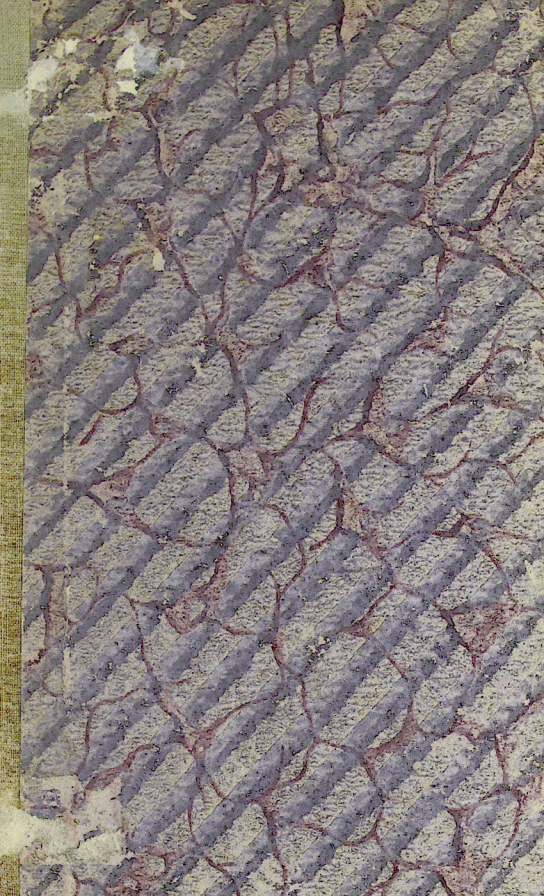
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

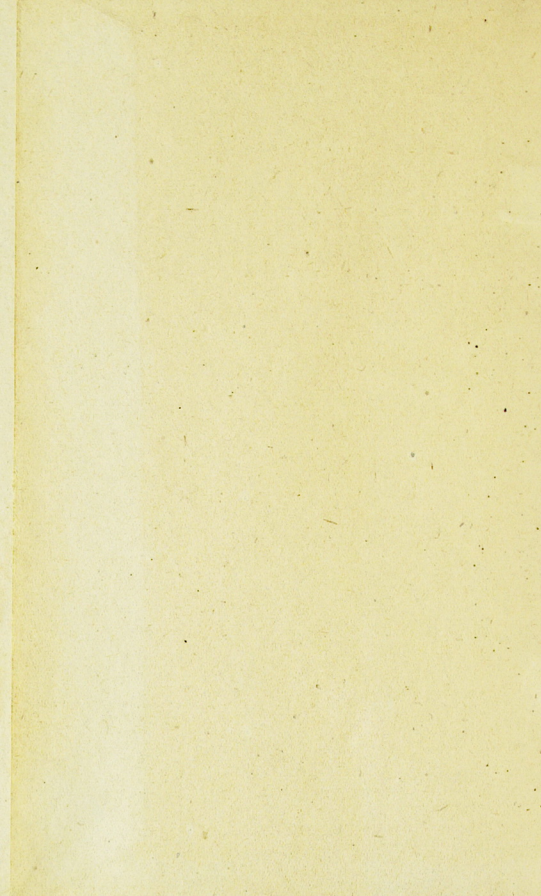
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

83 1425-6
Ն. ՍՈՐՈՒՆԵՎ

087.1:9-1

ԹԱՎՈՒՏՆԵՐՈՎ
ՈՒ
ԾՈՎԵՐՈՎ

170041

1844

1844

Ն. ՍՈՐՈՒՆԵՎ

ԹԱՎՈՒՏՆԵՐՈՎ
ՈՒ
ԾՈՎԵՐՈՎ

A $\frac{\pi}{39514}$

Հր. № 1349:

Գրառեպոյար № 2904 (բ):

Տիրաժ 3000

Պետհրատի առաջին տպարանի Վաղարշապատում
Պատկեր № 51:

ՀԵՆՐԻ ՍՏԵՆԼԻՒ
ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ

Հր. № 1249:

Գրառեղվար № 2904 (բ):

Տիւաժ 3000

Պետերբուրգի արքայական գրադարանում
Պատկեր № 51:

I.

Ո՞վ եր Հենրի Ստենլին.— Վաղ մանկության օրերը.—
 Անապատացան յերեսաների օտար.— Փախուստ.— Փախառումներ.—
 Լիվերպուլում անցրած օրերը.— Նոր-Ուրեան գնալը:

Տասնիններորդ դարը աշխարհագրական գիտութիւն շրջան եւ Յեկոթական յերկրները, վորոնք մինչ այդ շատ ինքնամփոփ վիճակում ելին, դարդացնում են իրենց նա-վատորմիդը, նոր ծովային ճանապարհներ, նոր յերկրներ են վորոնում եւ ուսումնասիրում են այդ յերկրների բնա-կիչներին:

Այս շարժման, տեղահանութեան պատճառները շատ են խորը, սակայն ամենից գլխավոր պատճառն արդյու-նաբերութեան զարգացումն էր: Պետք էր շուկա, արտա-դրած ապրանքների սպառող գտնել: Հաճախ նոր յերկրներ գտնող մարդիկ իրենք այդ պատճառները չեն իմացել, այլ միայն գիտական նպատակներով են ղեկավարվել: Այդ ժամանակների գիտուններն ու հետախույզները այնքան էլ նման չեյին մեր ժամանակների կաբինետային գիտուն-ներին: Դրանք համարձակ ճանապարհորդներ ելին, խիզախ ու տոկոն մարդիկ, վորոնք վաղ մի զրկանքից, հաճախ նույն իսկ մահից չեյին վախենում:

Այդ ժամանակի ամենախոշոր գիտնական ճանապարհորդներից մինն էր Հենրի Մորտոն Ստենլին: Ստենլին ծնվեց Դենբիգի (Մեդլիալում) մոտ գտնվող մի փոքրիկ գյուղում, ֆերմեր Բոուլանդի աղքատիկ ընտանիքում, 1841 թվին: Նա ապրիլինի գովակ էր: Նախնական անու-

նը—Ջոն Րոուլանդ—նա ստացավ իր մոր ամուսնուց: Հայտնի չե, թե նրա հարազատ հայրն ո՞վ ե չեղել: Յերբ Ջոնի 17 տարին լրացավ, նրան սկսեցին Հենրի Մորտոն Ստենլի անվանել: Սա այն վաճառականի անունն է, վոր վորդեգրեց հետագայի հռչակավոր ճանապարհորդին:

Այն մարդը, վոր Ստենլիի հայրն եր համարվում, մեռավ նրա ծնունդից յերկու շաբաթ հետո, իսկ մայրը հեռացավ, թողնելով մանկանն իր պապ Մովսես Պարրիի մոտ: Ստենլին իր կյանքում մոր հետ միայն յերկու անգամ տեսնվեց. նրանք իրար միշտ խորթ մնացին:

Պապ ու թոռնիկ ապաստան ելին գտել այն փոքրիկ տան տանիքում, ուր Հենրիի քեռիներն ելին ապրում, սակայն տանիքի բնակիչները բնավ չեյին շփվում վարի սենյակների համեմատաբար ունևոր բնակիչների հետ: Տանիքից առանձին ճանապարհ կար դեպի մեծ այգին: Յերեսան այս պարտիզում շատ ժամանակ ե անցրել իր պապիկի հետ:

Հենրիի հիշողության մեջ միշտ պահպանվեց պապի սափրած, բարի դեմքը, նրա լիքը կազմվածքը և նույն իսկ «թավշյա բխտուղն»¹ ու վորսորդական պարեգոտը (кафтан), վոր համարյա միշտ կրում եր: Նույն իսկ իր կյանքի վերջին որերում Ստենլին հիշում է, թե ինչպես ինքը կանգնում եր պապիկի ծնկների մեջ, իսկ սա բռնած նրա թաթիկը, տառեր եր գրել տալիս քարեգրչով:

Հենրին այս մոտիկ մարդուց ել զրկվեց: Նա իր պապի մահվան հանգամանքներն այսպես է հիշում,—մի անգամ ինքը ջրով լի մի մեծ գավաթ կոտրեց. պապը նրան սպառնաց մատով, ասաց, վոր «լավ ծեծ է տալու» ու գնաց դաշտը:

Սակայն նրան չեր վիճակվել պատժել իր անզգույշ թոռնիկին, վորովհետև այնտեղ ել հանկարծ վատացավ:

¹ Կաշեպատ շավար, վոր հագնում են ձի նստելիս. ծ. թ:

Նրան չկարողացան նույն իսկ կենդանի տուն հասցնել և դաշտումն ել մեռավ:

Պապի մահից հետո ազգականները Ստենլիի դաստիարակութան գործը հանձնեցին Պրեյս ծերերին՝ շաբաթական մի կրոն վարձատրությամբ: Շուտով Պրեյսն ու իր կիներ տեսան, վոր այդ վարձատրությունը շատ է քիչ և պահանջեցին ավելցնել: Ազգականները հրաժարվեցին վճարն ավելցնել: Այդ ժամանակ Պրեյսները վճռեցին չեքեխային տալ անապատանների տունը, սակայն իրենց վորոշման մասին նրան վոչինչ չասացին:

Անապատանների տունն ընկնելու մանրամասնություններն ինքը Ստենլին այսպես է պատմում:

Մի անգամ Պրեյսի տղա Դիկը մոտենալով Հենրիին, թեից բռնեց ու հավատացրեց, վոր մորաքրոջ մոտ հյուր են գնալու: Շատ յերկար գնացին: Հենրին այլևս վտոնեքըր վոխելու ուժ չունեք: Դիկը նրան շալակեց ու ամեն տեսակ խոստումներով հանգստացնելով, առաջ գնաց: Այսպիսով նրանք հասան մի հսկայական տան, վորի վանդակապատ դռնակի մոտ Դիկը կանգ առավ ու զանգահարեց: Դուրս չեկավ մի «խոժոռադեմ, ոտար» մարդ: Այդ մարդն իսկույն ներս առավ շվարած ու ընդդիմացող Հենրիին ու դռնակը փակեց: Դիկն իզուր եք աշխատում համողել չեքեխային, թե շուտով վերադառնալու չեք մորաքրոջ հետ: Հենրին ամեն ինչ հասկացավ և իր կյանքում առաջին անգամ զգաց կատարյալ միայնակության ամբողջ սարսափը: Սա նրա առաջին վիշտն եք: Այդ սարսափելի տունն անտուն չեքեխանների ապաստարանն եք: Սկզբի որբերում չեքեխան ժամերով լաց եք լինում: Այդ նրան թեթևություն եք պատճառում: Արտասուքը կարծես վրեժ եք անսիրտ Դիկից, վոր Հենրիին այնպիսի խաբելությամբ այս ահագին բանտն եք նետել:

Ահա թե Ստենլին ինչ է պատմում ապաստարանի մասին. «Մենք, ապաստարանի բոլոր սաներս, սեամորթ

ստրուկների դրուկթյան մեջ ելինք: Դաստիարակը մեզ չեք խնայում և ամենափոքրիկ առիթ անգամ բավական եր, վոր ծեծը կարկուտի պես տեղար մեզ վրա: Հաճախ չե- լինք ել հասկանում, թե մեզ ինչո՞ւ չե պատժում: Բայց լերբ նա մեզ ծեծում եր ձեռքով, այդ՝ իհարկե ավելի լավ եր, քան ճիպոտի, քանոնի կամ փայտի հարվածները: Սակայն թե այս, թե այն նա միշտ ձեռքի տակ ունեւ: Նա ծեծում եր անխնա և դադարում եր միայն այն ժա- մանակ, լերբ կամ ձեռքն եր հոգնում կամ մեր մարմինն եր ամբողջապես կապտում, կոշտանում»:

«Հիշում եմ իմ առաջին պատիժը, շարունակում ե Ստենլին: Դնելու գնալուց առաջ դաստիարակը մեզ հա- մար ս. գրքից մի գլուխ կարդաց, վորից հետո հանկարծ հարցրեց ինձ, թե ի՞նչ եր փարավոնի լերագները մեկնողի՞ անունը:

— Հովփես, — պատասխանեցի չես:

— Ի՞նչ:

Յես կռկնեցի:

— Ուզում ես ասել Հովսէփ, — ուղղեց նա:

— Այո, Հովփես:

Յես սխալս չեցի նկատում: Նա կատաղեց. այլևս վո- չինչ չբացատրեց, ձեռքը մի ճիպոտ առավ ու հրամայեց մերկանալ: Յես սարսափից մնացի անշարժ. ամեն տեսակ զգացմունք պաշարեց ինձ. — սարսափ, զարմանք ու հուզ- մունք:

Այդ ժամանակ նա վրա ընկավ, կատաղությամբ դուրս քաշեց հագուստս ու հարվածներ տեղաց վրաս, վորոնք ինձ վալը գլորեցին: Յեւ վայսպիսի դեպքեր մեր ասպա- տարանում սովորական ելին»:

Ապաստարանի տղաների թիվը յերեսուն եր: Մեծ քարե տան այս թշվառ, կեղտոտ հագնված ու մաշված քանտարկյալները կտրված ելին աշխարհից: Նրանք վոչ

միայն չելին մասնակցում կյանքին, այլ և չգիտեին, թե ինչ է կատարվում դպրոցի պատերից դուրս:

Ապաստարանի կյանքի միոբինակութունը փոխվում էր միայն տարվա լեղանակների իրար հաջորդելու հետ: Մեզ զբաղեցնողն անցած կամ գալիք ծեծն էր:

Հենրին նույնիսկ այն ուրախութունը չունեւր, վոր յերեւմի դգում ելին նրա ընկերներն՝ ազգականների այցելության ժամանակ:

Յերբ Հենրին 12 տարեկան դարձավ, մի անգամ նւրան ասացին, թե մայրը տեսության է յեկել, հետն ել յերկու յերեխաներ: Այն միտքը, թե ինքն ել մայր, յեղբայր, քույր ունի, նրան անչափ ուրախացրեց. բայց հիասթափութւոնն ավելի մեծ յեղավ: Շենքս մտավ, պատմում է Ստենլին, մի բարձրահասակ կին, սև մազերը ծոծրակին կապած: Նրա սառը, խորաթափանց հայացքից յերեխան շփոթվեց, վախեցավ: Նա հիշեց իր անգիր արած պատվիրանը—«պատվիր քո հորն ու մորը», և հենց այդ վայրկյանին ել զգաց, վոր այդ կնոջն ինքը վոչ սիրել, վոչ ել հարգել կարող է: Յերազում եր կարոտով մորը փաթաթվել, սակայն տեղից շարժվել անգամ չկարողացավ:

Հենրիի մայրը կարճ ժամանակ մնաց ու զնաց, ապաստարանում թողնելով խորթ քրոջը: Հենրին քրոջը մոտիկանալ չկարողացավ, վորովհետև այդտեղ տղաներին ու աղջիկներին իրարից շատ հեռու ելին պահում: Միակ բանը, վոր Հենրին ստացավ ապաստարանում, այդ գիտելիքների այն փոքրիկ պաշարն էր, վոր չնայած վատ դրած ուսուցման գործին, նա այնուամենայնիվ կարողացավ ստանալ այդտեղ:

Հենրին հեշտ եր ըմբռնում ու յուրացնում այն ամենն, ինչ վոր ավանդվում էր: Նա դասարանի առաջին աշակերտն էր: Նա առանձնապես հաջողակ էր նկարչութւոնից, բայց այդ ել պատահական բան էր, արդյունք «ան-

վանի» այցելվի քմահաճուքի: Դա ախպես կատարվեց: Դպրոց այցելած մի լեպիսկոպոս լերեխաներին մայր լեկեղեցու լուսանկարներից նվիրեց: Հենրին փորձեց արտանկարել: Փորձը շատ հաջող անցավ: Դրանից հետո լեպիսկոպոսի քույրը նրան տետրակ ու գունավոր մատիտներ նվիրեց: Այնուհետև իր ազատ ժամերն Ստենլին ուրախությամբ նկարչության եր նվիրում:

Ապաստարանում Ստենլիի ընդունակութուններին առանձին ուշադրութուն դարձնող չկար: Միայն դպրոցի տոնին, վոր կրկնվում եր ամեն տարի, նրան ստիպում ելին խումբը կառավարել և արտասանել: Այդ ժամանակի պաշտոնական դրպոցն աշխատում եր հաճելի լինել «պատվավոր հոգաբարձուներին» միայն լերեխաների դրսից լերևացող գիտելիքներով, այն ել ըստ մեծի մասին կրոնից: Յերեխաների արթնացած միտքը, վոր բազմաթիվ հիվանդոտ ու կարևոր հարցերի պատասխան եր պահանջում, բավարարութուն չեր ստանում:

Նայելով ապաստարանից հեռացող իր հասակակիցներին, Հենրին շատ անգամ եր մտածում, թե կյանքում դրանց ինչ ե սպասում: Հենրիի ուժեղ ու ինքնուրույն խառնվածքը լերկար չկարողացավ դիմանալ ապաստարանի բռնակալ սիստեմին, վոր լերբեք չեր խնայում մանկական ինքնասիրութունը: Շատ բնորոշ են Հենրիի ապաստարանից հեռանալու հանգամանքները: Այսպես պատահեց. — աշակերտներից մեկը չանկուտել եր դպրոցի համար զնած շամի սեղանը:

Դաստիարակը կատաղեց.

— Հանցավորն ո՞վ ե, — մռնչաց նա:

Յերեխաները չգիտեին: Դաստիարակը հրամայեց, վոր բոլորը մերկանան: Սկսվեցին նման դեպքերի ժամանակ սովորական ճիչերն, արտասուքներն, աղաչանքները: Կրած սարսափները Հենրիի հոգին ահ ու դողով լցրին: Այս ան-

գամ նա կանգնած եր քարացածի պես. և չերբ դաստիարակը նրան դառնալով զալրությամբ լի ձայնով ասաց «պառկիր», նա այնքան վրդովվեց, վոր ինքն ել զարմացած իր քաջութիան վրա, դուռաց. «վոչ մի դեպքում». բայց իսկուհն ել հարված զգաց կրծքին ու ընկավ նստարանի վրա: Մի պահ Հենրին դիտակցութունը կորցրեց, բայց արագ ուշքի չեկավ և գազան կտրած դաստիարակի հարվածներից պաշտպանվելով, բոլոր ուժով վտառով խփեց նրա ակնոցներին: Ակնոցները փշուր-փշուր լեղան: Դաստիարակը լերերաց ու ընկավ, իսկ խելակորույս Հենրին խլեց ճիպոտն ու սկսեց ծեծել հատակին անշարժ ընկած դաստիարակին: Մի քանի բռնիքից հետո Հենրին բոլորովին ուժասպառ լեղավ և ալդ ժամանակ միայն հասկացավ, թե ի՞նչ է կատարվել: Յերեսանները գլխի ընկնելով, վոր ավելի լավ է դաստիարակին դասարանից դուրս բերել, միջանցքով տարան սենյակ և դուռը ծածկելով, դասարան վերադարձան: Բոլորը հուզված էլին, սակայն չերկուղը չքացավ իսպառ: Պարզ եր, վոր ալլևս սաներից վոչ վոք անարտունջ չեր պառկելու ճիպոտների տակ:

— Իսկ լեթե մեռնի, — անհանգստանում եր Հենրին, բայց չերբ ընկերներից իմացավ, վոր նա ուշքի չե չեկել ու սառը ջրով լվացվում է, սկսեց մտածել, թե այժմ ի՞նչ պիտի անել:

Ապաստարանում մնալն ալլևս սարսափելի չեր: Միակ չեթը փախչելն եր:

Ընկերների հետ խորհրդակցելով, Հենրին վճռեց ալդպես ել վարվել:

Յերեսի արյունը լվանալու պատրվակով նա դուրս վազեց բակը: Ընկերը հետևեց նրան: Բակը շրջապատող պարսպից ցած իջնելով, չերկու չերեսաններն սկսեցին փախչել՝ առանց լետ նայելու:

Ի՞նչ եր սպասում նրանց: Դրա մասին դեռ չեյին

մտածել: Դաշտի թարմ ողբ շնչելով, նրանք իրենց զգացին նոր, ազատ ու լերջանիկ կյանքի շեմքում: Բայց այդ զգացմունքը շուտով տեղի տվավ անհանգիստ ու ընկճված վիճակի: Ապաստարանի հագուստը նրանց վրա ինչ վոր հանցագործական կնիք եր դնում: Նրանք աշխատում ելին խուսափել մարդկանցից. գնում ելին խուլ կածաններով, իսկ արևը մայր մտնելուց հետո մտան կիսավեր աղյուսե շենքի վառարանը: Անոգնական, տմարդի վերաբերմունքից աչքները վախեցած վորբերը հավասարապես վախենում ելին՝ ցեղեկը—մարդկանցից, գիշերը՝ տեսիլներից: Միայն առավոտվա դեմ խոր քուն մտան՝ իրար պինդ կպած:

Առավոտը սոփե սկսեց տանջել նրանց: Ստիպված լեղան մարդկանց դիմել, հաշվի չառնելով, վոր կարող են բռնվել: Ճանապարհ դուրս լեկան և անհամարձակ կերպով հաց խնդրեցին մի կնոջից, վոր իր տնակի մոտ լվացք եր անում: Բարի կինը նրանց ներս տարավ, փափայեց ու կշտացրեց: Տղաները նոր ուժերով շարունակեցին իրենց ճանապարհը: Մի ամբողջ որ ել ճանապարհ գնալով ու գիշերը խոտի դեպի տակ քնելուց հետո նրանք վերջապես հասան իրենց ուղած տեղը—Դենքիդա, ուր մայր Մոզեն եր ապրում: Այդպես ելին անվանում Հենրիի ընկերոջ մոտը:

Շքեղ խանութների տեսքը գրավեց հոգնած լերեխաների ուշադրութունը: Նրանք տղայական միամտությամբ սկսեցին նախանձել այդ խանութների գործակառուներին: Կարծում ելին, թե հենց սրանք են այն բախտավորները, վորոնք վայելում են պատուհաններում ցուցադրած իրերը:

Մայր Մոզեն ապրում եր նեղ նրբանցքի մի մեծ գորշ տան մեջ: Վորդուն տեսնելուն պես նա ուրախությամբ վրա ընկավ ու սկսեց համբուրել նրան: Հենքին նայում

եր առաջն՝ առանց իրեն հաշիվ տալու: Նա աւամա հիշեց իր հանդիպումը մոր հետ:

Յերեխաներին լավ կշտացնելուց հետո մայր Մոգեն սկսեց կարեկցորեն հարց ու փորձ անել, թե ինչո՞ւ և ի՞նչպէս թողին ապաստարանը: Իսկ յերբ Հենրիի ու լինին իմացավ, հայտնեց, վոր ինքը ճանաչում ե նրա ազգականներին, վորոնք հեռու չեն ապրում այդտեղից:

Նրա խորհրդով հաջորդ որը Հենրին չեւով վորոնելու իր ազգականներին:

Վոչ պապը (հոր կողմից), վոչ քեռիները, վորոնք այժմ ըստական հարուստ ելին, չուզեցին իրենց վրա առնել անտուն չերեխայի հոգսը:

Միակ հուշս մնում եր հորեղբոր վորդի Մովսես Ուռենը, վոր դպրոցական ուսուցիչ եր:

Ուռենը—մի տիպիկ ուսուցիչ, սկզբում Հենրիին հարցովփորձ արավ՝ իմանալու, թե դպրոցական առարկաներից ինչ գիտե և նրա պատասխաններից գոհ մնալով, հայտնեց, վոր կարող ե վերցնել նրան՝ դպրոցում ծառայութուններ կատարելու, խոստանալով փոխարենը կերակրել ու հագցնել: Բայց հենց սկզբում հագուստ տալուց հրաժարվեց: Սրա պահանջով Հենրին մի ամսով պիտի գնար գյուղը, մորաքրոջ մոտ, վոր՝ այնտեղ գոնե այնքան փող վաստակեր, վոր կարողանար մի ձեռք կանոնավոր հագուստ ունենալ:

Մերի Ուռենը (այսպէս եր նրա մորաքրոջ անունը) կարգի բերեց Հենրիի հագուստը, ալ և կերակրում եր նրան: Սա լել գլուղական ու տնային զանազան աշխատանքներ եր կատարում:

Հենց առաջին որերից Հենրին ցավով զգաց իր կախում ունենալը մարդկանցից և այն ստորացումը, վոր ինքը հարկադրված եր տանել՝ մի պատառ չոր հացի համար:

Վոչ միայն մորաքույրն, այլ և հարեանները շարունակ նախատում, կշտամբում ելին նրան: Զգալուն Հենրին շատ եր տանջվում: Վերջապես տառապանքի ամիսը լրացավ և մորաքույրը նրան տարավ Ոուենի դպրոցը:

Յերեխան հուլիս ուներ, թե դպրոցում նոր կյանք կսկսվի: Նա մեծ յեռանդով մաքրում եր դասարանները, հետևում եր, վոր ամեն տեղ կարգ ու կանոն լինի, և կաշվից դուրս եր գալիս հասնելու իր ընկերներին, վորոնք իրենից անհամեմատ շատ գիտելին: Ոուենը բավական մեծ գրադարան ուներ, բայց արգելում եր ազգականին կարդալ այնպիսի գրքեր, վորոնք դասերին չեյին վերաբերում: Հենրին դասարանում բարեկամներ չուներ, վորովհետև աշակերտները նրա վրա շատ բարձրից ելին նալում: Սա շատ եր վիրավորում նրա ինքնասիրութունը: Մինչև իսկ ապաստարանում այսպիսի մենակութուն ու ստորացումն չեր զգացել: Այնտեղ բոլորն եյին ստորացած:

Ոուենը գնալով ավելի չեր բժախնդիր դառնում: Հենրիի արտասուքները նրան շատ ելին զայրացնում: Ինքնասեր Հենրին նրա ծաղրից ու կոպիտ հայհոյանքներից շատ եր տանջվում: Միայն մի բան սովորելու ցանկությունն ու կատարյալ անոգնական վիճակն եր, վոր նրան յետեյին պահում նոր փախուստից: Մշտական կշտամբանքն ու ծաղրը թուլլ չեյին տալիս, վոր նա դասերի վրա կենտրոնանա: Նույն իսկ ինքն սկսեց մտածել, թե կերևի ինքն անբանի ու բթամիտի մեկն ե:

Դպրոցում 9 ամիս ֆնալուց հետո Հենրին նորից դուռը ուղարկվեց — մորաքրոջ մոտ:

Կյանքն ավելի դառնացավ և թվում եր, թե ալլևս չերբեք չի լավանալու: Միայն դաշտում վոչխարների յետևից թափառելիս կամ անտառում սիրած քարի վրա նստած ժամանակն եր մոռանում իր իսկական դրութունը: Նրա մտքերը թռչում ելին դեպի մի ուրախ ու ար-

կածներով լի կյանք, վոր սովոր եր յերևակայել դեռ ապաստարանում չեղած ժամանակ:

Այս անգամ Հենրին այդ խուլ գլուղում յերկար չապրեց: Մյուս մորաքույրը, վոր այդտեղ հյուր եր, նրան իր հետ լիվերպոլ (Անգլիայում) տարավ: Իր կյանքում առաջին անգամ Հենրին հայտնվեց ծովափնյա մեծ քաղաքում: Խողովակների ու կայմերի այդ հսկայական անտառը, վոր շրջապատում եր նրան, նավահանգստի աղմուկն ու աղաղակը, փողոցներում մշտապես շարժվող հսկայական ամբոխը—այս ամենն սկզբում շփոթեցրին ու շշմեցրին տղային, բայց նա շուտով ընտելացավ նոր պայմաններին, մանավանդ, վոր սկզբում քեռին ու մորաքույրն ել բավական սիրում ու փայփայում ելին նրան:

Հենրին ամբողջ որերով թափառում եր քաղաքում: Սկզբում միայն նայում, դիտում եր, իսկ հետո նաև սկսեց գործ փնտռել:

Աշխատանք գտնելն անհրաժեշտ եր: Նա այդ զգում եր վոչ միայն՝ վորովհետև քեռին ու մորաքույրը նշուխապես նեղված ելին, այլ և այն պատճառով, վոր վճուել եր ինչ ել լինի, անկախ մարդ դառնալ: Քեռին շատ աշխատեց նրա համար գործ գտնել, բայց ապարդյուն: Հենրին ինքն սկսեց խանութները մտնել և առաջարկել իր ծառայությունը՝ խանութի աշակերտի պաշտոնի համար:

Մի անգամ ել բախտը բանեց և սովորական մերժման փոխարեն մի մանրավաճառ վարձեց նրան—շաբաթական հինգ շիլլինգ¹ վարձատրությամբ:

Հենրին այստեղ հիվանդացավ ու տեղը կորցրեց:

Նորից վորոնումներ, նորից մերթ հույս, մերթ մերժում: Ո՞ւր դիմել—չգիտեր, վորովհետև վոչ պետությունը, վոչ հասարակությունն այդպիսիների մասին բնավ չեյին հոգում:

¹ Շիլլինգը=մոտ 50 կոպեկի:

Յերկար անհաջողություններէց հետո Հենրին ծառայելու մտալ մի մսավաճառի խանութ, վոր մոտ եր դոկերին¹։ Ինքնուրույն մարդ լինելու հույսն այս ծառայությունն ել չարդարացրեց,—կիսաքաղց կյանք, 14 ժամյա մաշող աշխատանք, գործակատարների կողմից կոպտություն ու հայհոյանք—ահա ալ ծառայությունից ստացածը։

Շուտով Հենրիի կյանքում մի կարևոր փոփոխություն տեղի ունեցավ։

Մի անգամնա միտերքներ տարավ առևտրական «Վինդերմեր» նավը, վոր ուղևորվում եր Նոր-Որլեան²։

Նավապետը նկատելով այն մեծ հետաքրքրությունն ու զարմանքը, վորով Հենրին դիտում եր նավասենյակն ու նրա մեջ լեղած իրերը, առաջարկեց ծառայության մտնել նավը—նավասենյակի սպասավորի պաշտոնով։ Դրա համար խոստացավ ամսական 5 դոլլար³ և հագուստ տալ։

Հենրին իսկույն համաձայնեց։

Քեռի Թոմս սկզբում լսել չեր ուզում Ամերիկա գնալու մասին, բայց լերբ Հենրին լուրջ ու գործնական կերպով հայտարարեց, վոր ուզում ե գնալ, վորովհետև միևնույն ե, Լիվերպուլում գործ չի գտնելու, ստիպված լեղավ գիջել։ Յերեք որից հետո «Վինդերմերը» Հենրիին տարավ դեպի Նոր-Որլեան։

Յետևում մնացին դոկերի ցանկապատերը, վորտեղ նա հաճախ եր տեսնում դեպի իրեն համար անհայտ քաղաքներ գնացող նավեր, իսկ առաջն են անսահման ովկիանոսն ու նոր կյանք։

¹ Դոկ—նավահանգստում այն տեղն ե, ուր նավեր են նորոգում։

² Նոր-Որլեան—գլխ. քաղաք Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների շտատներից մեկի։

³ Դոլլարը = և 2 ուրլու։

Նոր կյանք. — «Հայրք». — Գրքեր. — Մոլորություն. — Սեֆին պայթա-
րում եւ ստիկության դեմ. — Առաջին նաճապարհորդություն յեվ առ-
կածներ. — Սեֆին լրագրող:

Ճանապարհորդութեան առաջին յերեք որը Հենրիի
գլուխը շարունակ պտույտ եր գալիս: Նա ծովային հի-
վանդութիւնն ստացաւ, վորից անշափ թուլացաւ: Տղան
հազիվ եր շարժվում:

Հիվանդութիւնից մի փոքր թեթեւացած, հիմա չեւ
ծեծ ու հայհոյանք սկսվեց, վոր լոցմանը թափում եր
Հենրիի ու նրա ընկեր Հարրիի գլխին:

Հենրիին ստիպում ելին նավասենյակի փոխարեն
տախտակամածը մաքրել, ալնտեղ աշխատել: Այս խաբե-
լութիւնը, լոցմանի կոպտութիւններն ու Հարրիի պատ-
մութիւնները ծովային ծառայութեան դժվարութիւնների
մասին Հենրիի մեջ զգվանք առաջ բերին: Նա ստրկական
կախլալ վիճակից ազատվելու մասին եր յերազում, սա-
կայն լոցմանի ձեռքն ընկաւ, վոր ավելի դաժան եր, քան
ալն բոլորը, վորոնցից ալնքան յեռանդով փախչում եր:
Միայն Նոր-Որլեանին մոտենալիս լոցմանը մեղմացրեց
իր վերաբերմունքն սպասավորների նկատմամբ: Նավաս-
տիներից մեկի տակելով, լոցմանը դատից եր վախենում:
Նոր-Որլեան հասնելուն պես Հարրին սկսեց Հենրիին ծա-
նոթացնել քաղաքի հետ: Նա ալդ բանը կատարում եր մի
առանձին հպարտութեամբ:

Ամերիկական ալս առաջին քաղաքը, վոր տեսնում
եր Հենրին, ահագին տպավորութիւնն թողեց նրա վրա:
Փողոցներում շարունակներբերի չեւ հանդիպում, վորոնք,
հենց ալն ե, ապրանք ելին բարձում ու դատարկում: Տես-
նում եր նաև գործով զբաղված ամերիկացիներ, և նրան
թվաց, ալստեղ մարդիկ ալն չեն, ինչ վոր Անգլիայում:

Հետագայում Նոր-Որլեանը դարձավ Ստենլիի ամենասիրած քաղաքը։ Այստեղ նա առաջին անգամ զգաց, վոր ինքն ազատ ու անկախ մարդ է. առաջին անգամ և այն՝ առմիշտ հրաժարվեց մի կտոր հացի համար իր ինքնասիրությունը զոհաբերելուց։ Հենց այստեղ նա այնպիսի աշխատանք տեսավ, վոր վոչ թե բթացնում, այլ գիտակցել եր տալիս, թե իր որը զուր չի անցել։ Հենրին վճռեց փախչել նավից և դառնալ այս քաղաքի մարդկանցից մեկը։

Գիշերն այնքան սպասեց, վոր Հարրին խռովալ սկսեց զգուշ կերպով նավից դուրս լեկալ և ափ հասնելուն պես սկսեց վազել։ Կանգ առավ միայն այն ժամանակ, լերը «Վինդերմերը» բավական հեռու լեր մնացել։ Մինչև լույս մնաց նավահանգստում թափած բամբակի բեռների արանքում, իսկ վաղ առավոտյան զնաց քաղաք՝ աշխատանք գտնելու։

Յերկար թափառեց անծանոթ փողոցներում, մինչև վոր վերջապես մաքսատան պահեստի դռանը մի ծեր մարդու պատահեց՝ աթոռի վրա նստած, լրագիր կարդալիս։ Հենրիին այնպես թվաց, թե այս մարդը շատ բարի պիտի լինի, ուստի բոլոր ուժերը հավաքեց, մոտեցավ ու իր ծառայությունն առաջարկեց նրան։ Անծանոթն սկզբում ուշադրությամբ դիտեց նրան, իսկ հետո հարցրեց նրա ո՞վ և վճրտեղացի լինելը։ Հենրին պատմեց նավի վրա կրած իր ծանր արկածների մասին և գործ խնդրեց։ Այս հարցու փորձից հետո Հենրին այս անծանոթի հետ զնաց նախաճաշելու, մաքրվելու, մազերը կարգի բերելու։ Դրանից հետո միայն պիտի ներկայանար իր նոր տիրոջը—միստեր Սպիկին։ Տարիքավոր մարդը, վոր հենց առաջին վայրկյանից կենդանի մասնակցութուն ընդունեց Հենրիի վիճակում, միստեր Ստենլին եր—Սպիկի գործերի առևտրական պայմանագրեր կապող միջնորդ։

Հետագայում սա վորդեգրեց Հենրիին։

Հենրիի նոր պաշտոնը կայանում եր նրանում, վոր երկու նեգրերի պիտի ոգներ՝ վագոնետկաներից ապրանք դուրս թափելու և բարձելու, տակառներ գլորելու և լիքն արկղներին հասցեններ փակցնելու:

Հենրին այնպիսի վոգեկորությամբ ու բարձր տրամադրությամբ եր աշխատում, վոր նուէնիսկ չնկատեց, թե յերեկոն ինչպես վրա հասավ ու գործն ել վերջացավ:

Նեգրերից մեկն ոգնեց նրան՝ սենյակ գտնելու: Ընդհանրապեւ Հերիի գործի ընկերները—նեգր, թե ամերիկացի, ամեն կերպ աշխատում ելին ոգնել, վոր նա բարեհաջող կերպով կարգավորի իր նոր կյանքը: Այսպիսի հոգետար և ուշադիր վերաբերմունք Հենրին իր կյանքում առաջին անգամ եր տեսնում:

Նոր ոռճիկն—ամսական 25 դոլար, վեր եր ամեն սպասածից:

Բոլոր ծախսերը հոգալուց հետո Հենրիի մոտ ամսական դեռ մի զգալի գումար ել մնում եր: Մնացած ժամանակն ու դրամը նա ընթերցանության գրքերի վրա չեր գնում: Ահա թե ինչ ե պատմում Ստինլին Նոր-Ուրլեանի մասին, վոր, իր ասելով, սովորեցրեց նրան «մարդ լինել»: «Յերկու-յերեք պատմվածք կարդալուց հետո յես ընթերցանության մեծ պահանջ զգացի: Այդ պահանջը բավարարում ելի գրքեր գնելով: Կարգում ելի անհադ ու շատ: Տանիքում գտնվող իմ փոքրիկ սենյակն ինձ համար ամեն տեսակ հերոսների մի աշխարհ դարձավ: Յերեկալայությունս աշխատում եր վառ կերպով և աչքերիս առաջից անցնում ելին այդ հերոսների գրավիչ դեմքերն ու նրանց արարքները: Յես հետաքրքրվում ելի աշխարհագրությամբ ու պատմությամբ: Այդ ուղղությամբ մեծ պաշար ձեռք բերի ընթերցանության միջոցով: Յերեկալայությամբ թուշում ելի զանազան յերկրներ, հերոսներիս հետ միասին վերապրում ելի նրանց արկածները, մաս-

նակցում ելի նրանց կռիվներին, հաղթահարում ելի վտանգներին ու հերոսություններ ելի գործում:

Զանազան զվարճությունների փոխարեն գրքերով ելի տարվել: Փոխանակ ընկերներին հետ վորևե զվարճավայր գնալու, գործից հետո սենյակս ելի շտապում ու թաղվում սիրածս գրքերի մեջ»:

Միստեր Ստենլին ու իր կինը շատ շուտ կապվեցին խելացի ու լեռանդոտ Հենրիի հետ: Նա բոլոր տոներին անց եր կացնում Ստենլիի ընտանիքում, ուր հաճախ լըսում եր «քաղաքականության, գրականության ու հառարակական կյանքի մասին»: Բայց հաճախ նա իր լսածները լավ չեր ըմբռնում: Կարդացած գրքերը նրան հնարավորութուն ելին տալիս միայն առանձին բառեր ու նախադասություններ հասկանալ, այնինչ՝ իմաստը միանգամայն անհասկանալի լեր մնում: Հենրին զգում եր, վոր իր զարգացումը պիտի լրացնի: Այստեղ ել նրան ոգնության լեկավ միստեր Ստենլին, վոր գրքեր եր գնում, նվիրում Հենրիին ու ցուցումներ տալիս, թե ինչ կարգա:

Հենրիի տերը—միստեր Սպիկը դեղին տենդից հանկարծամահ շեղավ: Հենրին ստիպված լեղավ ծառայությունը թողնել: Դա այսպես պատահեց.—մի անգամ միստեր Ստենլին գործով բացակայեց Նոր-Ուրլեանից: Հենց այդ ժամանակ ել հիվանդացավ նրա կինը: Հենրին իր պարտքը համարեց անտեր չթողնել անոգնական հիվանդին և արձակուրդ խնդրեց: Նոր տերը, վոր Սպիկի մահից հետո ընդունել եր նրա գործերը, արձակուրդ տալը մերժեց՝ ավելացնելով, վոր լեթե ցանկանում ե, կարող ե պաշտոնը թողնել: Հենրին անմիջապես խնդրեց ազատել իրեն: Նա այլ ևս նախկին անոգնական տղան չեր, վոր ամեն վիրավորանք լուռ ու մունջ տաներ: Մարդկային արժանապատվության զգացմունքը կարիքի վախից տվելի ուժեղ եր:

Մի քանի որից հետո միստեր Ստենլիի կինը մեռավ։
սկսվեց անհաջողութունների նոր շրջան։ Հենրին նորից
հարկադրվեց աշխատանք վորոնել։ Նա դժվար եր ապ-
րում, չնայելով, վոր վոչ մի աշխատանքից չեր փախչում։
փայտ եր սղոցում ու կրում, որավարձով աշխատում եր,
հիվանդներ եր խնամում։

Հենրին անհամբեր սպասում եր միստեր Ստենլիի վե-
րադարձին. սակայն որերն անցնում էին իրար լետևից,
իսկ նա չկար ու չկար։

Հենրին վորոշեց նրան վորոնելու լեյնել։ Ժողովելով
իր վերջին ունեցածը, նա գնաց այն քաղաքը, ուր իր
կարծիքով Ստենլին պիտի լիներ։ Բայց այդտեղ նրա համար
պարզվեց, վոր Ստենլին արդեն Նոր-Որլեան ե վերադարձել։
Մի ամբողջ ամիս ֆիզիկական համառ աշխատանք տա-
նելուց հետո Հենրին հաղիվ Նոր-Որլեան ընկավ։ Ծանա-
պարհին անփող մնալով, նա վարձվեց վորպես ջրով գե-
լաններ քշող և լաստերով հասավ Նոր-Որլեան։ Ծանա-
պարհին նա բանվորների համար կերակուր եր սլատրաս-
տում, նրանց հետ միասին լաստ եր քշում։

Վերջապես Նոր-Որլեանում գտավ միստեր Ստենլին։
Անսպասելի լերկար անջատումից հետո հանդիպումը լեր-
կուսին ել համոզեց, վոր նրանք իրար հետ շատ են կապ-
ված։

Միստեր Ստենլին պատանուն աչքից կորցնելուց
հետո նրան ամեն տեղ փնտռել եր։ Այս անգամ վորոշեց
այլևս չբաժանվել նրանից։

Յերբ վոր Ստենլին Հենրին հալտնեց, թե ուզում
է նրան վորդեգրել ու իր անունը տալ, տղան ուրա-
խութունից շփոթվեց։ Նա զգաց, վոր ինքն այլևս մենակ
չե, վոր իր հարգած մարդն այժմ իր հալրն ե դառնալու,
վոր վերջապես գտնվեց մեկը, վոր վոչ միայն հոգալու
է իր մասին, այլև ամենքի առաջ նրան իր զավակն ե
անվանելու։

Մինչև այժմ Հենրին իրեն անարգվածի մեկն եր համարում և փնտռում եր իր մեջ այն մեղքը, վորի պատճառով հասարակութունից ինքն այնքան արհամարհված եր։ Միամիտ պատանին չեր հասկանում, վոր կապիտալիստական կեղծավոր հասարակության սովորութիւններն ելին, վոր ստիպում ելին նրա մորն ամաչել ու քաշվել իր ապորինի ծնունդ զավակի պատճառով։ Պետութունն ու հասարակութունը շրջապատողների մեջ միայն արհամարհանք ու ատելութուն ելին սնուցանում դեպի Հենրիի նմանները։

Վաղ մանկութունից մինչև 15 տարեկան հասակը նա զգում եր, վոր մարդկանց վերաբերմունքը դեպի ինքն այնպես ե, վոր կարծես ինքը մյուս յերեխաներից պակաս իրավունք ունի ապրելու. «յես վոչ վոքի վատութուն չեմ արել, ասում ե Ստենլին, մինչդեռ ամենքն ինձ արհամարհում են»։

Հենրին իր ուսերի վրա տանում եր տերտերական կեղծ առաքինութուն ամբողջ ծանրութունն, ուստի հասկանալի չե այն ուրախութունը, յերբ միստեր Ստենլին նրան վորդեգրեց։

Այսպես, ուրեմն, Հենրին հայր գտավ։ Յերկու տարի նրանք միասին ճանապարհորդեցին հաբավային Ամերիկայում, և այս ճանապարհորդութունը Հենրիի համար ամենալավ դպրոցը դարձավ, վոր վոչ միայն գիտելիքներ տվավ այդ յերկրի ու նրա բնակիչների մասին, այլ և նրանում հետաքրքրութուն զարթեցրեց դեպի ուրիշ յերկրներ։

Հայր ու վորդի ազատ ժամանակ ընթերցանությամբ ելին զբաղվում։ Գրքերը բացառապես գիտական ելին, վորովհետև ձեռք ելին բերվում հատկապես Հենրիի զարգացման թերին լրացնելու նպատակով։ Մի քանի ժամանակից հետո հայր Ստենլին թույլ տվավ, վոր Հեն-

քին հյուր մնա Արկանդասի¹ մի ծանոթ վաճառականի մոտ՝ այն նպատակով, վոր Հենրին նրանից ինքնուրուշն կերպով առևտուր անել սովորի:

Բայց Հենրիին առևտրական դառնալ չեր վիճակված: Նրա Արկանդասում չեղած ժամանակ մեռավ հայր Ստենլին և տղան դարձյալ մնաց միայնակ:

Այդ ժամանակ պատերազմ բռնկվեց Հյուսիսային Ամերիկայի հյուսիսային և հարավային նահանգների մեջ: Հենրին, վոր մինչ այդ համարյա անժանոթ եր քաղաքական կյանքին, այժմ ազահորեն սկսեց լրագրեր կարդալ, վոր հասկանա այն հուզմունքի պատճառը, վոր պաշարել եր փողոցներում աղմկող ամբոխին և վորի ազդեցության տակ լերիտասարդությունը բանակ եր մտնում:

Մի անգամ Հենրին մի փաթեթ ստացավ՝ մեջը կանացի հագուստ: Դրանով նրա վախկոտությունն ելին ակնարկում: Այս դեպքը վճռեց նրա հերթական անելիքը: Առանց հասկանալու, թե ով ե մեղավոր, ով՝ արդար, ինքնասիրությունից նա մտավ հարավային բանակը:

Նոր նշանադրեցությունները, փայլուն կոճակները, «ուռն» ադադակները — այս բոլորն այնքան ելին տոնական, վոր կարծես լերիտասարդությունը հանդիսավոր զորահանդեսի չեր պատրաստվում: Հենրին, վորի համար տեղի ունեցող դեպքերի նպատակն ու իմաստը պարզ չեր, փորձեց հարցնել իր զինվորական ընկերներին: Ընկերները, վորոնց մեծ մասը պլանտատորների² զավակներ ելին, այնպես նկարագրեցին, վոր իբր թե հյուսիսային նահանգները հարավայիններին ավերել ու վոչնչացնել են ուղում, ուստի բոլորը մի մարդու պես պիտի լինեն՝ պաշտպանելու իրենց գոյությունը:

Մոտավորապես նույնն ելին ասում նաև լրագրերը:

¹ Հյուսիսային Ամերիկայում:

² Պլանտատոր — ստրկատեր՝ Ամերիկայում:

Յեւ միայն կռիւներէց հետո, լերը չքացալ պատե-
րագմական վիճակի ամբողջ փայլը, Հենրին հասկացալ, թե
ինչ է պատերազմը:

Ամենից առաջ աչքի լեր ընկնում զինվորների ար-
տաքին տեսքը. նրանք կեղտոտ ելին, զրկանքներից հլուծ-
ված ու հոգնած. չար ելին, անտարբեր դեպի ամեն
ինչ, նրանց համար միայն այսօրը գոլութունն ունեւ, և
սա սպանում եր նրանցում ամեն ինչ, վոր մարդկային եր:

Հենրին պարզ տեսալ զզվելի պատկերը պատերազ-
մի, վոր վոչնչացնում ու խեղում եր մարդկանց, անա-
պատի լեր վերածում գլուղերը: Սով, միջատներ, հիվան-
դութուններ—տհա պատերազմի անխուսափելի հետևանք-
ները:

Իր ալդ ժամանակի տպավորութունների մասին ա-
հա թե ինչ է գրում Ստենլին. «Յերբ ուշքի չեկա (ճա-
կատամարտի ժամանակ նա ընկել եր անդդա), զորամասս
արդեն բավական հեռացել եր. մեծքս հավաքեցի ու
գնացի նրան փնտռելու, Հենց այդտեղ ել տեսա ահ, ինչ
վոր անուշադիր ելի թողել՝ տարված կռվով: Յես տեսա
պատերազմի առաջացրած ավերները, դիակների կույտեր
և արյան լճակներ:

Ամբողջ կյանքումս յես չմոռացա ահ տպավորու-
թւնը, վոր թողին ինձ վրա սպանվածների լալն բաց-
ված աչքերը: Յեւ վորքան ավելի ելի առաջանում դիակ-
ներով ծածկված այս դաշտով, այնքան զայրութիւն ու ա-
տելութունս ավելի լեր բորբոքվում դեպի պատերազմը,
վոր մարդուն վայրենի, կատաղի ու արցունքուղտ զազան
է դարձնում:

Ստենլին գերի ընկալ. Գերիների բարակում, ուր
նաև Ստենլին եր, նրա ասելով «մոտ յերկու հարյուր
մարդ կար, և յեթե մեկը մտնէր այնտեղ, կտեսներ՝ մարդ-
կային պատկերը համարյա կորցրած կեղտոտ, գզգզված
ու պատռոտած հագուստներով մարդիկ: Սրանցից վո-

մանք նստած ելին ծալապատիկ, գլխակոր ու անշարժ, վրանք իրենց վրա վխտացող բազմաթիվ միջատների դեմ ելին պայքարում, շատերն ել ընկած ելին բոլորովին ուժասպառ։ Մահը շատերի համար փրկութունն երևա նա իրեն լերկար չեր սպասեցնում։ Ամեն առավոտ սալակները դալիս ու դիակներ ելին կրում»։ Գերութւան մեջ Ստենլիի համար պարզվեց, վոր հյուսիսային նահանգները բնավ չեյին ուզում կողոպտել հարվայիններին ու խլել նրանց ստրուկները, այլ կռվում ելին ստրկութւան — կոլտուրական ժողովուրդների համար ալդ միտնդամայն խալտառակ լերկութի — վոչնչացման համար¹։

Հետագայում Ստենլին իր «Յես ինչպես գտա Լիվինգստոնին» գրքում գրում եր. «Յես... Միացյալ Նահանգներում սե մարդկանց ելի հանդիպում, վորոնց բարեկամութւամբ միայն պարծենալ կարող ելի։ Այսպիսով արդեն նախապատրաստված ելի չուրաքանչուր սեամորթի իմ բարեկամների շարքն ընդունելու, նույնիսկ ինձ չեղբայր անվանելու և նույնքան հարգելու, վորքան կըհարգելի, լեթե նա ինձ հետ միասին նույն գույնի և նույն ցեղից լիներ։ Վոչ նրա գույնը, վոչ դեմքի առանձնահատկութւունները չեն կարող խանգարել, վոր նա ևս նույն իրավունքներն ունենա, ինչ վոր լես ունի»։

Ահա թե ինչու՝ հենց վոր Ստենլին հասկացավ հարվային պլանտատորների զայրութի պատճառը, իսկ ալդ պատճառն ստրուկներից զրկվելու վախն եր, իսկույն անցավ հյուսիսայինների շարքը՝ նրանց հետ միասին կռվելու ստրկութւունը վոչնչացնելու համար։

Մի քանի ժամանակից հետո Ստենլին ծանր տենդով բռնվեց ու հարկադրված լեղավ զինվորական ծառայութւունը թողնել։

¹ Պատերազմ ստրուկների ազատութւան համար Ամերիկայում, 1861—1865 թիվը։

Նա նորից դարձավ մերթ որավարձով աշխատող, մերթ գյուղական բանվոր, մերթ նավի ծառայող:

Հոգնած ու միայնակ, նա ուզեց հայրենիքն ու մորը տեսնել: Այս նպատակով նա ուղևորվեց դեպի Դենբիգ:

Մայրն ու ազգականներն առաջվա պես սառն ընդունեցին նրան: «Նորից զգացնել տվին, թե հարևանների աչքում նա ընտանիքի խայտառակություն է և լավն այն է, վոր շուտով թողնի, հեռանա»:

Ստենլին վերադարձավ Ամերիկա: Այստեղ նավաստի դարձավ առևտրական մի նավի, վոր առևտուր ունեւր Յեվրոպայի և գաղութների մեջ: Այս անգամ նա չեղավ Իսպանիայում, Իտալիայում և Արևելյան Հնդկաստանում: Նրա դիտելու ընդունակութունը և բավական կարգացած լինելը նրան հնարավորութուն տվին՝ իր ուժերը փորձել թղթակցություններ գրելու: Նա սկսեց նկարագրել զանազան չերկրներում իր տեսած անցքերը: Հոգվածներն ուղարկում եր անգլիական ու ամերիկական թերթերին, վորոնք հաճուքով եյին հյուրընկալում նրանց: Այդ հոգվածներն իրենց աշխուժ ու հետաքրքիր բովանդակության շնորհիվ մեծ հաջողութուն ունեյին:

Ստենլիի անունը շուտով այնքան հայտնի դարձավ, վոր հրավիրվեց իբրև ամերիկական նավատորմի գինյորական թղթակից: Այս առաջարկությունն ընդունելով, նա շարունակեց աշխատակցել թերթերին:

Այս աշխատանքը մեծ բավականության եր պատճառում իրեն Ստենլին. — շրջելով անազան չերկրներ, դիտել այդ տեղերի բոլոր նոր ու հետաքրքիր անց ու դարձը — նրա սրտովն եր: Այս բոլորի մասին եր նա չերագել դեռ Նոր-Որլեանում չեղած ժամանակ և անհայտ չերկրների նկարագրերը կարգալիս:

Բացի դրանից՝ այդ աշխատանքն այնքան լավ եր վարձատրվում, վոր կարող եր և գրքեր ձեռք բերել, և

ազատ ժամանակ ունեցած դեպքում վորևե գրավիչ ճանապարհորդութիւն կատարել:

Մի անգամ Ստենլին ճանապարհորդեց Միսսուրի¹ գետով՝ իր նման քաջասիրտ մեկի հետ: Այս ճանապարհորդութեան համար նա մի հարթահատակ նավակ շինեց, վոր «հոգեսպան» եր կոչվում:

Շատ խիզախ պետք եր լինել՝ այս գետով լողալու համար.—տեղ-տեղ խիստ սրընթաց, տղմոտ հատակից ալատեղ-ալատեղ դուրս ցցված ծառաքներ—այս բոլորն ահագին դժվարութիւններ ու վտանգներ ելին ստեղծում: Բացի դրանից՝ ամբերում ապրող հնդիկները անբարյացակամ վերաբերմունք ունեին դեպի սպիտակները, և մեր ճանապարհորդների կյանքը վտանգից ազատ չեր:

Այս համարձակ ու հաշոյ փորձը սիրտ տվավ Ստենլին և իր ընկերոջը՝ մտածելու մի մեծ ու ինքնուրույն ճանապարհորդութեան մասին: Դրա համար ընտրեցին Փոքր Ասիան: Ընկնելով Բոստոն², մեր ճանապարհորդները մի փոքրիկ առաքաստանավով ուղևորվեցին դեպի Զմյուռնիա³, վոր ալատեղից ել անցնեն Կ. Պոլիս:

Զմյուռնիայի մոտ տաճիկները նրանց կողոպտեցին ու բանտարկեցին: Միայն նրանց վիճակով շահագրգռված մի մարդու միջնորդութեամբ կարողացան ազատվել:

Ստենլին իր այս արկածներն այնքան վառ ու կենդանի գուլներով նկարագրեց թերթերում, վոր ամերիկական «Նյու-Յորք Հերոլդ» մեծ թերթի հրատարակիչը նրան մշտական թղթակցի տեղ առաջարկեց:

Ստենլին այդ առաջարկը սիրով ընդունեց, վորով-

¹ Միսսուրի—Հյուս. Ամերիկայի Միսիսիպի մեծ գետի մի վտակ:

² Բոստոն—Հյուս. Ամերիկայի նահանգներից մեկի գլխավոր քաղաքը:

³ Զմյուռնիա—Տաճկաստանի քաղաքներից մեկը:

հետև «Նյու-Յորք Հերոլդն» այդ ժամանակ ամենատարածված թերթն էր Ամերիկայում:

Այսպիսով Ստենլին վերջնականապես դարձավ լրագրող: Թերթի հրատարակիչ Հորդոն Բեննետը շատ էր դժնահատուկ Ստենլիի բացառիկ ընդունակությունները և ամենապատասխանատու հանձնարարություններ էր անում՝ զանազան լերկրներում:

Նա անգլիական մի եքսպեդիցիայի հետ Ստենլիին ուղարկեց Հաբեշտան, ավելի ուշ՝ Սուեզի ջրանցքի հանդիսավոր բացմանը, Աթենք, Կրետե կղզին, վերջապես Իսպանիա:

Լրագրական աշխատանքին զուգընթաց Ստենլին անխոնջ կերպով իր զարգացումն էր ամբողջացնում: Իսպանիայում նա զբաղվեց իսպաներենի ուսումնասիրությամբ և կարճ ժամանակից հետո արդեն կարողանում էր թղթակցել իսպանական թերթերին: Ընդհանրապես նա վոչ մի առիթ չէր թողնում՝ իր պաշարն ընդարձակելու: Սրան մասամբ էլ նրա կյանքի պայմաններն էին նպաստում: զանազան լերկրներում կատարած ճանապարհորդությունների ժամանակ նա շփվում էր բազմաթիվ մարդկանց, նոր դրությունների հետ:

Բայց, իհարկե, վորպեսզի կարելի լիներ տպավորությունների այդ հարուստ պաշարն ամրապնդել, ինչպես Ստենլին էր անում, պետք էր նրա գործունյա և յեռանդոտ խառնվածքն ունենալ:

Այսպիսով Ստենլին հետզհետե «ամենից մերժվածից» հայտնի լրագրող ու զարգացած մարդ դարձավ: անհատական անկախություն ձեռք բերելու ձգտումից նա լայն հասարակական աշխատանքի անցավ: Նրա ուժեղ անհատականությունը սրանով չբավարարվեց: Նրա գործունեությունը վոչ միայն Ամերիկայի սահմաններից դուրս ևս ծավալվեց, այլ և շուտով ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի ուշադրության առարկա դարձավ:

Անգլիացի համապարհորդ Լիվինգսոնը.—Ստեֆան Լիվինգսոնը վորոնում է Աֆրիկայում.—Ստեֆանի յերկրորդ համապարհորդությունը դեպի Աֆրիկա.—Կոնգո գետի հայտնաբերումը.—Ստեֆանի յերրորդ համապարհորդությունը.—Կոնգո պետության հիմնումը.—Ստեֆանի չորրորդ համապարհորդությունը.—Ստեֆան վորոնում է Եմին-փաշային.— Յեզրակացությունը:

Տասներորդ դարի յերկրորդ կեսը կապված է տեխնիկայի և գիտության հսկայական զարգացման հետ: Գոլորշին ու ելեկտրականութունը մարդուն հնարավորություն տվին բնության այնպիսի բնագավառներում նվաճումներ կատարել, վորոնք մինչ այդ անմատչելի էլին համարվում: Համարձակ մտքերն շտապեցին տեխնիկայի հաջողութուններն ոգտագործել—գիտության բոլոր ասպարեզներում նոր գյուտեր ու հետազոտութուններ անելու:

Բևեռային սառույցներն ու տրոպիքական յերկրները հսկասարապես գրավիչ էլին ճանապարհորդների համար: Նրանց դադառիքները թափանցելու համար այդ մարդիկ հաճախ իրենց կյանքն են զոհել: Մեկի մահը մյուսին լետ չեր պահում և այսպես՝ մարդկութունը քալ առ քալ նոր յերկրներ նվաճեց:

Կապիտալիստական յերկրների կառավարութունները եքսպլոիցիաներին աջակցում էին դրամով, վրոպիհետև իրենց ապրանքները սաղացնելու համար նոր յերկրների կարիք ունեյին: Բացի դրանից՝ նոր հայտնաբերած յերկրները նրանք իրենց գաղութներ էլին դարձնում, այսինքն տեղացիներին իրենց համար աշխատեցնում էլին: Կուլտուրայի և տեխնիկայի բացակայութունը տեղացիներին թույլ չեր տալիս պայքարել իրենց ինքնուրույնության համար և նրանք ստրուկներ էլին դառնում:

Մինչև XIX դարի վերջը դեռ գոյութուն ուներ ստրուկների վաճառքը: Նրանց վաճառում էլին վորպես բան-

վորական ուժ: Յեվրոպացիք գաղութներն ելին ուղարկում նեգր-ստրկավաճառների, վորոնք տեղացիներին գերում ու վաճառում ելին:

Այս խայտառակ առևտուրն Աֆրիկայում առանձնապես ավելի լերկար պահպանվեց: Յերբ նեգր-ստրկավաճառներն ընկնում ելին գլուղերի վրա, այրում ու բնակիչներին գերում ելին, հարևան գլուղացիք փախչում ելին լերկրի ներսերը, ուր դեռ սպիտակներ չկային:

Հասկանալի չե, վոր գերությունից ճողոպրող տեղացիք պիտի ատեյին յեվրոպացիներին: Դրանք դաժան վրեժ ելին առնում իրենց ձեռքն ընկած յեվրոպացիներից ու սպիտակներից:

Տեղացիների այս թշնամական տրամադրության վրա ավելանում եր նաև աֆրիկական ճանապարհների դժվարությունը, ուր առանց այդ ել՝ շոգը, չոր սովացները և ջրի բացակայությունը դժվարացնում ելին այդ լերկրի ուսումնասիրությունը:

Ուսումնասիրված ելին միայն Աֆրիկայի յեզրերը: Նրա կուսական տարածությունները դեռ սպասում ելին իրենց հետազոտողին: Այդ առաջին հետազոտողներից մեկը լեղավ անգլիացի հուչակավոր ճանապարհորդ Դավիդ Լիվինգստոնը:

Լիվինգստոնն առաջին անգամ Աֆրիկա գնաց անգլիական միսիոներներ¹ հետ: Յերբ անապատով անցնելիս յեպիսկոպոսն ու միսիայի մյուս անդամները մեռան, անգլիական կառավարությունը չուզեց դրամ տրամադրել Լիվինգստոնին: Մնալով առանց փողի, նա վերադարձավ Անգլիա, վորտեղ սկսեց գերեվաճառության դեմ քարոզել: Նա մասնավոր մարդկանց շրջանում փող ժողովելով, նորից գնաց Աֆրիկա, վորպեսզի Նեղոս գետի ակունքները հետազոտի:

¹ Միսիոներները հոգևորականության ներկայացուցիչներն ելին, վորոնք նոր հայտնաբերված լերկրներում քրիստոնեւություն ելին տարածում:

Սկզբում Լիվինգստոնը նամակներ եր ուղարկում Անգլիա և նկարագրում եր իր գլուտերն ու հետազոտումները։ Բայց շուտով նամակներն ընդհատվեցին և շատերը նրան կորած համարեցին։

Լիվինգստոնին փնտռեց, գտավ ու փրկեց Ստենլին, վորին հետագայում վիճակվեց դառնալ Աֆրիկայի ամենահռչակավոր ճանապարհորդներից մեկը։

Դուք տեսաք, թե ինչպես զարգացավ Ստենլիի գիտության ու գործունեություն ծարավը, կոփվեց բնավորությունը — նախ՝ անձնական անհաջողություններում, իսկ հետո՝ ճանապարհորդություններում, վոր նա այնքան սիրում եր։

Ստենլիի ճանապարհորդությունները, վորոնց մասին վերը խոսվեց, կամ նրա պաշտոնական պարտականութունների հետ ելին կապված, կամ հետաքրքիր ելին միայն նրա համար և նրա հարցասիրությունն ելին բավարարում։

Ստենլիի ժամանակակիցներն այդ ճանապարհորդությունները չեյին մոռանում, վորովհետև այնպես ելին նկարագրված, վոր կարդացվում ելին մեծ հետաքրքրությունով։

Ստենլիի մինչ այդ այցելած լեռերներն ամենքին ելին հայտնի ու լեվրոպացի բնակիչներ ունեյին։

Պարզ ե, վոր դեպի Աֆրիկա կատարած առաջին ճանապարհորդությունը Ստենլիի այն փառավոր գործունեություն սկիզբն եր, վորի շնորհիվ նա ամբողջ աշխարհին հայտնի դարձավ։

Դա տեղի ունեցավ 1869 թվին։

Այդ ժամանակ Ստենլին գտնվում եր Մադրիդում, Իսպանիայի մայրաքաղաքում։ Հորդոն Բեննետի անսպասելի հեռագիրը նրան Փարիզ կանչեց։ Ստենլին շտապ պատրաստվեց ու միքանի որից հետո հայտնվեց Բեննետի մոտ։

Ահա ասն խոսակցութիւնը, վոր տեղի ունեցաւ նրանց մեջ:

— Յես ձեզ հետ կարևոր գործ ունեմ,—ասաց հրատարակիչը.— ինչ եք կարծում՝ ո՞ր եւ Լիվինգստոնը:

— Ճիշտ չգիտեմ:

— Ձեր կարծիքով նա կենդանի՞ չե, թե՞ վոչ:

— Գուցե՛ այո, գուցե եւ վոչ:

— Յես կարծում եմ—նա կենդանի չե, նրան կարելի չե գտնել եւ այդ գործը չես հանձնում եմ ձեզ:

— Իսկ ծախսերի մասին մտածե՞լ եք:

— Իհարկե. ահա ձեզ առ այժմ հաղար ֆունտ (տաս հազար ոսկի). չերբ վերջանան, կստանաք չերկրորդը, հետո՝ չերրորդը եւ այլն. միայն թե գտեք Լիվինգստոնին:

Հորդոն Բեննետը, մի յեռանդուն ամերիկացի, համարվում եր եքսպեդիցիայի հովանավորը: Նա շատ անգամ եր փող տվել, կամ մասնակցել՝ վորպէս կազմակերպող: Նա եքսպեդիցիաներ եր ուղարկել եւ դեպի հյուսիս, եւ դեպի տաք չերկրներ:

Լիվինգստոնի մասին վոչ մի լուր չկար: Նա ինչ վոր կատարել եր Աֆրիկայում, կարող եր կորցնել իր հետ: Պետք եր փորձել գտնել նրան, կամ գոնե իմանալ նրա մասին՝ ինչ վոր հնարավոր եր:

Ստենլիի մասին Հորդոն Բեննետը մեծ համարում ուներ: Նրան հայտնի ելին նրա անսովոր յեռանդը, համարձակութիւնն ու համառութիւնը եւ գիտեր, վոր սարսափելի Աֆրիկայի խորերը մտնելու համար հենց այդ հատկութիւններն ել անհրաժեշտ ելին: Այդ սլատճառով ել մի այդպիսի դժվար գործի համար նրան ընտրեց: Ստենլին ել իր հերթին եր ուրախ Բեննետի առաջարկի համար:

Վորպէս ճանապարհորդութեան չելակետ ընտրեցին Ջանգիբար¹ կղզին: Այդտեղ ել Ստենլին իր արշավախումբը կազմեց 192 մարդուց, վորոնցից միայն չերկուսն ելին

¹ Ջանգիբարը Հնդկական օվկիանոսի կղզիներից մեկն ե, վոր հեռու չե Աֆրիկայի արեւելյան ափերից:

վերոպացի, մնացածները Զանգիբարի և Աֆրիկայի սևամորթներից ելին:

Ստենլին վոչ մի ցուցմունք չուներ, թե ի՞նչ պիտի վերցնել ճանապարհի համար, ի՞նչպես պարենավորել եքսպեդիցիան, բեռներն ինչո՞վ տանել և այլն: Այս պատճառով ել սկզբում շատ անհաջողութունների հանդիպեց. — ձիերը սատկոտում ելին թունավոր միջատների խալթվածքներից, տեղացիք նրանց առաջանալուն արգելք ելին հանդիսանում: Ստիպված ելին ամեն գյուղում հարկ վճարել:

Դրամի փոխարեն ավելի լավ համարեցին վերցնել հուլունքներ, չթեղեն, դեղեր, հրացաններ, վոր տեղացիք փոխում ելին մթերքների հետ:

Բարեբախտաբար Ստենլիի խմբում մի քանի հուսալի մարդիկ կալին, վորոնք մի անգլիական եքսպեդիցիա ելին տարել մինչև Յեդիպատու: Այս մարդիկ Ստենլիին վորոշ խորհուրդներ տվին: Բաց նրանցից վոչ մեկը ճանապարհ չգիտեր: Եքսպեդիցիալի համար գնած իրերը Ստենլին կապոցներ արավ, վոր շալակած տանում ելին բեռնակիր-նեգրերը: Շատ ծանր բեռների համար մի քանի ել ձեռք բերին:

Անապատ տեղերով անցնելիս Ստենլին քարավաններ եր ուղարկում, վոր գյուղեր գտնեն և ունեցած իրերը մթերքների հետ փոխեն: Ծանապարհը շատ եր դժվար. — չերբեմն գետերի ելին հանդիպում, վորոնց անցնելու համար գերաններից կամուրջ ելին շինում. չերբեմն արոպի-քուխան անտառներ ելին լանցում, ուր բազմաթիվ հյուսվող բույսեր ուղղակի ցանց ելին կազմում. նրանց վոտները խրվում ելին գետին փտած տերևների մեջ, իսկ անագին փշերը շորեր ելին պատառոտում ու մորթ չանգառոտում: Բեռնակիրները հրաժարվում ելին առաջ գնալուց և հաճախ աջնքան մեծ վարձ ելին պահանջում, վոր տարած ապրանքն աչդքան չարժեր:

Պետք եր Ստենլիի հնարագիտութունն ու յեռանդը, վորպեսպի կարելի լիներ այդ պայմաններում առաջ գնալ:

Ամենից վատն ալն եր, վոր Ստենլին համոզված չեր, թե ինքը ճիշտ ճանապարհն ե բռնել: Լիվինգստոնի տեղը նա հաստատ չգիտեր, ալ միայն լենթադրութուններ կարող եր անել: Տեղացիների հարց ու փորձից վոչինչ չեր դուրս գալիս: Սակայն Ստենլին չեր ընկճվում. նույնիսկ լավ լեղանակներին սքանչանում եր բնության գեղեցկութուններով: Նա շատ եր ցավում, վոր չեր կարողանում գիտական նպատակներով կանգ առնել: Պետք եր շտապել, ալ լապես խումբը կարող եր ցրվել:

Յերեք ամիս ծանր ճանապարհ գնալուց հետո Ստենլին պատահեց փղոսկրի առևտրական մի արաբի, վոր հայտնեց, թե Ունիանիջիբու գավառում մի սպիտակ մարդ ե ճանապարհորդում:

Ստենլին ալն կողմն ուղևորվեց՝ լենթադրելով, վոր հենց այդ սպիտակ մարդն ել ինքը Լիվինգստոնն ե լինելու:

Առաջին հանդիպած գյուղում Ստենլին հիվանդացավ և յերեք ամիս պառկեց: Ստենլին մեծ դժվարությամբ նորից հիսուն մարդ ժողովեց, վորոնց հետ ել, հենց վոր առողջացավ, շարունակեց ճանապարհը:

Քանի գնաց, ճանապարհն ավելի դժվարացավ: Խիտ թփերն ու փշերը փակում ելին նրանց ճանապարհը: Ստիպված ելին կտրտել, շավիղ բանալ և դանդաղ կերպով առաջ շարժվել: Հինգ որ շարունակ մեր ճանապարհորդներն անջուր անապատով ելին գնում: Ստենլին գործ եր դնում բռնակիրների հետ վարվելու իր բոլոր շնորքը. աշխատում եր համոզել, որավարձն ավելցնել, միայն թե շուտ գրտնեն «սպիտակ մարդուն»:

Վերջապես նրանք հանդիպեցին մի արաբական քաղաքանի: Արաբները հայտնեցին, թե Ունիջի գյուղում մի սպիտակ մարդ ե ապրում. նա ծեր ե, Վերեսին սպիտակ մազեր կան. նա հիվանդ ե. մենք Ց որ առաջ ենք տեսել նրան»:

Ստենլիի համար պարզ էր, Վոր դա Լիվինգստոնն է։ Յեւ իրոք, հենց Վոր Ուշիշի մտավ, նրան շրջապատեց արաբների մի խումբ, Վորոնց մեջ մի չեվրոպացի չէլ կար։ Ստենլին մեկնեւ հասկացավ, Վոր սա Լիվինգստոնն է։

«Այս հանդիսավոր բոլելին, գրում է Ստենլին իր «Յես ինչպես գտա Լիվինգստոնին» գրքում, ինձ միայն կեղծ ամոթը լետ պահեց Լիվինգստոնի վրա ընկնելուց և նրան գրկելուց... Փոխանակ նրա վրա ընկնելու, չես՝ քաշվելով ժողովրդի ներկայութունից և չիմանալով, թե նա ինչպես կվերաբերվի իմ վարմունքին, հանգիստ կերպով մոտեցա նրան, գլխարկս հանեցի և հարցրի. «Դժւոք եք դուրսը Լիվինգստոնը»։

— Այո,—պատասխանեց նա՝ ուրախ ժպիտով։

— Բախտավոր եմ,—ասաց Ստենլին,—Վոր վերջապես պատահեցի ձեզ։

— Յես ել եմ բախտավոր, Վոր կարող եմ ձեզ ընդունել ինձ մոտ։

Սրանից հետո նրանք բարեկամացան։

Մի քանի շաբաթ հանգստանալուց հետո Ստենլին Լիվինգստոնի հետ միասին գնաց հետազոտելու Տանգանյիկա լիճը, Վոր գտնվում է միջին Աֆրիկայում։

Նրանից հետո Ստենլին պիտի վերադառնար Յեվրոպա։ Նա շատ աշխատեց համուզել Լիվինգստոնին գնալ իր հետ, բայց Լիվինգստոնը վճռել էր շարունակել իր հետազոտումները։ Ստենլին Լիվինգստոնի համար պաշար ու փող թողնելով, ինքը գնաց։

Լոնդոն հասնելուն պես Ստենլին գրեց «Յես ինչպես գտա Լիվինգստոնին» գիրքը, վորտեղ մանրամասն նկարագրում էր իր առաջին ճանապարհորդութունը դեպի Աֆրիկա և հանդիպումը Լիվինգստոնի հետ։

Շատ չանցած, Լիվինգստոնի մահվան լուրը հասավ։ Տեղացիք նրա դիակը գմուսեցին ու Զանգիբար հասցրին,

այստեղից ել Լոնդոն հասցրին: Իր դեպի սեամորթներն ունեցած վերաբերմունքով Լիվինգստոնը գրավել եր նրանց սերն ու հարգանքը:

Լիվինգստոնի մահից հետո Ստենլին սկսեց գրել իր յերկրորդ գիրքը Լիվինգստոնի մասին: Նրա վերնագիրն եր. «Դավիթ Լիվինգստոնի կյանքն ու ճանապարհորդութլունը»:

Այդ գիրքը գրելիս Ստենլին վճռեց վերջացնել Լիվինգստոնի սկսած ուսումնասիրութլունն, ուստի մտածեց նորից Աֆրիկա գնալ:

Այդ ճանապարհորդութլան համար անհրաժեշտ փողը նա դարձյալ նույն հրատարակիչ Բեննետից ստացաւ: Բացի դրանից մեծ գումար ուղարկեց նաև անգլիական մի լրագիր: Սա ցույց ե տալիս, թե Ստենլին այդ ժամանակ ինչ հռչակ ու վստահութլուն եր վայելում:

Ստենլին 1872 թվին հասաւ Բահամոյո, վոր գտնվում ե Աֆրիկայի արևելյան ափում: Այստեղից ել պիտի սկսեր իր ճանապարհորդութլունը:

Նրա քարավանը բաղկացած եր 366 բեռնակիրներից ու ղինված մարդկանցից: Մպիտակները միայն յերեք ելին:

Բահամոյից քարավանն ուղղվեց դեպի Վիկտորիա լիճը, վոր Ստենլին մտադիր եր նախակով անցնել: Այդ նախակը տանում ելին բեռնակիրները քանդած վիճակում:

Լճի ճանապարհին նրանք դեմ առան վայրենի լեռների: Շուրջը վոչ բուսականութլուն կար, վոչ կենդանի: Ճանապարհորդների պաշարը վերջացաւ: Այդ տեղերն անցնելիս մոտ հարյուր հոգի մեռան:

Մի անգամ քարավանի վրա հանկարծ զինված տեղացիներ ընկան: Կռիվ տեղի ունեցաւ: Ստենլին ջարդեց նրանց և կարող եր ճանապարհը շարունակել, բայց 25 սպանված, մի այդքան ել վիրավոր եր կորցրել:

Յերկու ամսից հետո Ստենլին հասաւ Վիկտորիա լճին: Այստեղ շրջակայքի բնութլունը շատ եր հարուստ: Մոռնդն ապահովված եր: Այս պատճառով Ստենլին իր

ուղեկիցներին հանգիստ սրտով թողեց լճի ափին, իսկ ինքը տասը վստահելի մարդկանց հետ նավակով անցավ մյուս ափը:

Նրանց ճանապարհը շատ եր վտանգավոր: Փոթորիկներն սպառնում էին փշրել նրա նավակը: Լճի հատակի մասին Ստենլին վոչինչ չգիտեր, իսկ ստորջրյա քարերը կարող էին ծակել նրա նավակը: Ափերի բնակիչները մեր ճանապարհորդներին թշնամաբար ընդունեցին:

Վերջապես նավակն ափ հասավ: Ստենլին իր ընկերներով ընկավ Ուգանդու շրջանն, ուր տեղացիների կողմից սիրալիր ընդունելու թյուր զտավ: Նրանց առաջնորդ Մտեդան շատ լավ վերաբերմունք ցույց տվավ Ստենլին և ողնեց վերադառնալու մյուս ափն, ուր նրա քարավանն եր մնացել: Հետո առնելով իր մյուս ընկերներին ևս, Ստենլին անփորձ կերպով վերադարձավ Ուգանդու:

Ստենլիի քարավանն Ուգանդուից շարժվեց դեպի արևելք: Ճանապարհին նրանց առաջն յեղավ նեգրերի առաջնորդի մեծ և ուժեղ զորքը: Արյունոտ ընդհարումից խուսափելու համար Ստենլին ճանապարհը թեքեց դեպի հարավ, դեպի Տանգանյկա լիճը, վոր նա մի անգամ հետադուրս եր Լիվինգստոնի հետ միասին:

Բայց Տանգանյկա լճի նոր ուսումնասիրությանն անցնելուց առաջ Ստենլին վճռեց գնալ Ուլիլի՝ Լիվինգստոնի կյանքի վերջին օրերի մասին տեղեկություններ ժողովելու: Այս ծրագրին իրագործելուց հետո մեր ճանապարհորդներն ուղևորվեցին դեպի Լուալաբա մեծ գետը, վոր Լիվինգստոնի կարծիքով Նեղոսի սկիզբը պիտի լիներ:

Այս ճանապարհը շատ եր դժվար: Հարկ չեղավ անցնել այնպիսի անտառներով, վորոնք ավելի վայրի էին, քան այն անտառները, վորոնց հանդիպել եր Լիվինգստոնի մոտ գնալիս: Խոտերն ու թփերը լիքն էին թունավոր ոձերով, անտառներում գիշատիչ թռչուններ ու գազաններ էին վխտում: Ստենլիի մարդկանց թիվը հետզհետե պակա-

սում եր, վորովհետև նեգրերը չուզելով ալլևս առաջ գնալ, վերադառնում ելին: Յերբ վերջապես ճանապարհորդները Նյուտանգուե քաղաքը հասան, տեղացիք պատմեցին, թե ալդտեղից վոչ մի յեվրոպացի չի կարողացել առաջ գնալ, վորովհետև ալդտեղից անանցանելի անտառներ են սկսվում, վորոնց մեջ նույնիսկ տեղացիք սիրտ չեն անում մտնել: Նրանք համոզված ելին, թե այնտեղից վոչ մի մարդ կենդանի չի վերադառնալ:

Բայց Ստենլին վճռեց փորձել անցնել այդ անտառը: Խմբի մարդկանցից վոչ վոք չուզեց նրան ընկերանալ. բարեբախտաբար արաքական առաջնորդ Տիպպո-Տիպն ողնեց Ստենլին: Նա 700 կովոդներ տվավ, ինքն էլ հետները գնաց: Սրանից հետո զանգիրբարցիք նույնպես համաձայնեցին ուղեկցել նրան:

Անտառում շատ դանդաղ ելին առաջ շարժվում: Տերկների խտությունից շատ եր մութն: Թունավոր շոգիացումներն ու մաքուր ողի բացակայութունը ուժերի հրակայական լարումն ելին պահանջում:

Յկրքեմս իրեն, Ստենլին այնպես եր թվում, թե տեղ չեն հասնելու: Ուժերը հետզհետե պակասում ելին: Վերջապես սարսափելի անտառը վերջացավ: Ստենլիի աչքերի առաջ մեծ գետ եր փռված: Անսաման ուրախութուն պատեց նրան: Ահա և ցականցած Լուալաբան: Նեղոսն եր արդյոք—ինչպես Լիվինգստոնն եր կարծում: Այժմ Ստենլին մնում եր հետազոտել այդ գետի հոսանքը. իսկ դրա համար պետք եր նավակով անցնել մինչև օվկիանոսին հասնելը:

Տիպպո-Տիպը վճռեց յետ դառնալ. Ստենլիի հետ կապած պայմանաժամը լրացել եր. բացի դրանից նրա գործն էլ զգալի կերպով պակասել եր: Ստենլին մնաց 150 զանգիրբարցիներով: Նավակներ սարքելով, մեր ճանապարհորդները լողացին գետի հոսանքով դեպի ցած: Մի քանի ժամանակից հետո նրանց տեղացիներ շրջապատեցին՝ «միս,

մի՛ս» աղաղաղակներով: Դրանք մարդակերներ ելին: Ստիպ-
ված զենքի դիմեցին: Միայն Ստենլիի համարձակութիւնն
ու լերկաթի ընավորութիւնը փրկեցին նրանց մարդա-
կերներէն:

Համարյա անընդհատ ստիպված ելին կովել գետափ-
նյա կատաղի բնակիչներէ հետ: Այս հանգամանքը շատ եր
դժվարացնում նրանց առաջ շարժելը: Թշնամի բնակիչ-
ներից ուտելու պաշար ստանալն անկարելի լիւր: Ճանա-
պարհորդներն ստիպված ելին սնվել միայն այն պտուղ-
ներով, վոր ժողովում ելին ամբերում:

Դետով լողալը չափազանց դժվար եր նաև այն պատ-
ճառով, վոր ճանապարհին ջրընկեցներ շատ ելին պատա-
հում: Ստիպված ելին լինում նավակներն ամով քարշ տալ՝
մինչև վոր գետը նորից սկսում եր հանդարտ հոսել:

Մըս համար շատ ժամանակ և ուժ եր հարկավոր:
Յոթ ջրվեժներ մինչև այսոր ել Ստենլիի անուշով են
կոչվում:

Հետզհետե գետի հոսանքը հանդարտ դարձավ և լեթե
պաշարի պակասութիւնը չլիներ, ճանապարհորդութիւնը
կարելի լիւր դժվարներից չհամարել: Վերջապես նրանք
գետաբերանին հասան: Այստեղ այլևս թշնամի տեղացի-
ներ չկային, սակայն հիմա լիւր գետն եր կատաղի դառել:
Ջուրը լեբբեմն վեր եր բարձրանում, լեբբեմն ել իջնում եր
գլխապտույտ արագութեամբ: Ստիպված լեղան ամի դուրս
գալ և ընթացքով գնալ: Տասն ուրից հետո Ստենլին ու իր
ընկերները հասան Ատլանտյան ովկիանոսին:

Դժվար ճանապարհը վերջացավ: Ստենլին մինչև ով-
կիանոս հետևեց գետի հոսանքին և գտավ, վոր դա Կոնգո
գետն ե, աշխարհի ամենից մեծ գետերից մեկը, իսկ Լուա-
լաբան, վոր Լիվինգստոնը Նեղոսի տեղ եր ընդունել, Կոն-
գոլի վտակն եր: Այս գլուտից հետո Ստենլին իր աֆրիկ-
յան լերկորդ ճանապարհորդութիւնը վերջացած համարեց:

Նա զինվորական նավ նստեց, վոր իր սեամորթ ու-

դեկիցներին Զանգիբար հասցնի: Այստեղ նա իր ամբողջ խումբը թողեց, իսկ ինքը վերադարձավ Յեվրոպա: Այդ ճանապարհորդութունը տևեց 2 տարի և 4 ամիս:

Անգլիա վերառնալուց հետո Ստենլին մի գիրք գրեց՝ դեպի Աֆրիկա կատարած իր յերկրորդ ճանապարհորդության մասին և մանրամասն նկարագրեց իր հայտնաբերած Կոնգո գետի ընթացքը:

Իր գրվածքների ու հայտնաբերումների շնորհիվ Ստենլին համաշխարհային հռչակ ստացավ:

Բելգիական Լեոպոլդ թագավորը նրան առաջարկեց պետութուն հիմնել Կոնգոյի ափերում:

Այս նպատակով Ստենլին 1879 թվին յերկրորդ անգամ ճանապարհորդեց դեպի Աֆրիկա, ուր այս անգամ ապրեց մոտ 5 տարի: Նա Կոնգո պետության միջանի քաղաքներ հիմնեց: Այս նոր պետության մեջ ստրկավաճառութունը խստիվ արգելված էր:

Տեղացիք, վոր սկզբում թշնամաբար ելին վերաբերվում դեպի Ստենլին՝ իբրև սպիտակ մարդու, հետզհետե սկսեցին սիրել ու հարգել նրան, նրա անվախ ու լեռանդոտ բնավորության համար: Նեգրերը տեսնում ելին, թե ինչպես Ստենլին անմատչելի ժայռերը քաղաքների յե վերածում, անտառներով ու լեռներով ճանապարհներ ե ձգում: Հենց սրա համար ել նրան «Բուլա Մատարի» անվանեցին, վոր «Ժայռեր կործանող» ե նշանակում:

Կոնգոյով ճամբորդելն այլևս այն վտանգների հետ չեր կապված, վոր յերբեմն հերոսաբար հաղթահարեց Ստենլին: Գետով շոգենավեր ելին յետ ու առաջ լողում: Առաջին շոգենավը Կոնգոյի վրայով ինքը Ստենլին կառավարեց:

Կոնգոյի հնգամյա անդադրում աշխատանքը հոգնեցրեց Ստենլին: Նա Յեվրոպա վերադարձավ հանգստանալու, բայց շուտով հարկ յեղավ նորից Աֆրիկա վերադառնալու:

Այս անգամ նա յեգիպտական կառավարութունից առաջարկ ստացավ Աֆրիկայում Եմին-փաշային փնտռել:

Սա հայտնի գերմանացի ճանապարհորդ էր։ Նրա իսկական անունը Եդուարդ Շնիտցեր էր։ Շնիտցերն առանց դրամական միջոցների զնացել էր Յեգիպտոս՝ գիտական հետազոտություններ կատարելու և լեգիպտական պաշտոնյա լեր դարձել։ Կառավարութունը նրան ուղարկեց Սուդան¹։ Այստեղ նա մուսուլմանական Նմին-փաշա անունն էր ընդունել։ Տասը տարի շարունակ Նմին-փաշան Սուդանի բնության գիտական գիտություններ էր կատարում։ Իր գիտումներն արդյունքը նա հաղորդում էր Յեվրոպային։

Տասնիններորդ դարի 80-ական թվականներին Սուդանում սրբազան պատերազմ պայթեց։ Նմին-փաշան կըտրվեց Յեվրոպայից և չկարողացավ վոչինչ հաղորդել։ Մի քանի տարի շարունակ վորոնում էլին նրան։ Վերջապես Ստենլին հանձն առավ նրան գտնել։

Նա նավով հասավ Կոնգոյի գետաբերանը, վորտեղից իր ծանոթ գետով բարձրացավ վերև։ Միջին Աֆրիկայի Ալբերտ լճի մոտ նա գտավ Նմին-փաշային և նրա հետ միասին հասավ մինչև Զանգիբար։

Այսպիսով Ստենլին ամբողջ Աֆրիկան լերկու անգամ կտրեց.—լերկորդ ճանապարհորդության ժամանակ՝ արեւվելքից արեւմուտք, իսկ այժմ՝ արեւմուտքից արեւելք։

Սա նրա վերջին ճանապարհորդութունն էր։ Անգլիա վերադառնալուց հետո նա սկսեց իր գրքերով զբաղվել, վորոնց մեջ նկարագրեց Աֆրիկայի բնությունը և խիստ ծառացավ գերեվաճառության դեմ։

Ստենլին մեռավ 1904 թվին։

Ստենլիի ծառայությունները՝ վորպես ճանապարհորդի և ուսումնասիրողի, ահագին են։

Միջին կամ ներքին Աֆրիկան, վոր առաջ մի անհայտ լերկիր էր, այժմ գիտենք, վոր բազմաթիվ գետեր, լճեր և գլուղեր ունի։ Յերկրի ներսում մոտ 5000 կիլոմետր նա-

¹ Հյուսիսային Աֆրիկայում։

վարկելի ճանապարհներ լայն հնարավորություններ են տալիս Աֆրիկայի ապագա հետադոտման համար: Յեւ սրանով աշխարհը սլարտական ե Ստենլիին—գիտության այս անխոնջ մարտիկին և անվեհեր ճանապարհորդին:

Այսպես—անհայտ ու անպաշտպան տղան, վոր շրջապատողների մեջ գզվանք եր առաջացնում միմիայն նրա համար, վոր ապորինի ծնունդ եր, հասարակութունից մերժվածը—կյանքի մեծ ճանապարհ անցավ: Վոչ միայն իր հալըենիքն, այլ և ամբողջ աշխարհը ճանաչեց նրան՝ շնորհիվ նրա խելքի, համարձակության ու տոկունության:

Յեւ այն Անգլիան, վոր այնքան մեծամտորեն հրաժարվում եր անհայտ ծագում ունեցող տղայից, այսոր ել պարծենում ե Ստենլիով, վորպես իր ամենամեծ հերոսով:

**ՋԵՄՍ ԿՈՒԿԻ
ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ**

Ջեմա Կուկը ծնվել է 1728 թվին Յորքշիր (Անգլիայում) քաղաքում, մի գյուղական չքավոր ընտանիքում։ Հենց վոր Ջեմսի հինգ տարին լրացավ, հայրն սկսեց նրան իր հետ աշխատանքի տանել մոտակա կավածքը։ Ջեմսը ընդունակ և հասկացող չերեխա չեր։ Կավածատերն սկսեց նրանով հետաքրքրվել այնքան, վոր նույնիսկ համաձայնեց նրան սովորելու ուղարկել ծխական դպրոցը, այդտեղ էլ Ջեմսն իր սկզբնական կրթութլունն ստացավ։

Նա 13 տարեկան եր, չերբ հայրը նրան աշակերտ տվավ մի գլխարկ կարողի։ Այս արհեստավորն ապրում եր Ստեյտե ծովափնյա փոքրիկ քաղաքում։ Քաղաքի ազգաբնակչության մեծ մասը ձկնորսներ ելին, վորոնք իրենց կյանքի մեծ մասը ծովի վրա ելին անց կացնում։ Իսկ Ջեմսն ստիպված եր աշխատել խեղդուկ արհեստանոցում, մի բան, վոր նրան բնավ դուր չեր գալիս։ Նա հաճախ նախանձով եր նալում իր մոտով անցնող նավերին և խնդրում եր ծնողներին, վոր իրեն ել թույլ տան ծով դուրս գալու։ Ծնողները համաձայնեցին և Ջեմսը կարողացավ նավասենյակի սպասավորի պաշտոնով ծառայութլյան մտնել Ջոն և Հենրի Ուորկերներին նավի վրա— լոթ տարի պայմանաժամով։ Այս նավը Անգլիայից Իրլանդիա քարածուխ եր փոխադրում։

Կուկը լոթ տարի շարունակ լողում եր տարբեր ուղղութլուններով և զանազան ծովերի վրա։ Այս ժամանակամիջոցում նա լավ վարժվեց ծովալին ծառայութլյան։

Նրանից այնքան դոճ ելին, վոր դարձյալ լոթ տարով պահեցին նավերի վրա՝ այս անգամ արդեն նավաստիի պաշտոնով: Շուտով նա ավագ նավաստի դարձավ, հետո չեւ դրանից Ուորկեր յեղբայրների նավերից մեկի շէփպեր (կառավարիչ) կարգվեց:

Կուկը 27 տարեկան եր, յերբ Անգլիայի ու Փրանսիայի մեջ պատերազմ ծագեց: Այդ ժամանակ Անգլիայում մի որեւնջ կար, վորի զորութիամբ առևտրական նավերի բոլոր նավաստիներն ու ծառայողները պատերազմի ժամանակ պարտավոր ելին ռազմա-ծովային նավատորմն անցնել: Սկզբում Կուկն ուղեց թագնվել, բայց վախեցավ: Նա լավ գիտեր, վոր ուր ել լինի, կգտնեն: Այս պատճառով կամավոր կերպով ծառայութեան մտավ զինվորական «Արծիւ» նավը:

Այս նավի պետը սեր Հյուզ Պալլիգերն եր: Նա շատ շուտ նկատեց, վոր Կուկը խելոջ ու համարձակ նավաստի չեւ և կարճ ժամանակից հետո ավագ բոցման կարգեց նրան: Կուկը կարողացավ այնքան վստահութուն ձեռք բերել, վոր Կվեբեկա և Կանադե քաղաքների պաշարման ժամանակ չափազանց կարևոր ու վտանգավոր հանձնարարութիւն ստացավ: Պետք եր հետախուզել ու չափենտիոս գետի հատակը՝ Ուրեն կղզու և հյուսիսային ափի մեջ: Պիտի աշխատեւր Ֆրանսիական ամբողջան հանդեպ: Աննկատելի մնալու համար Կուկը գիշերներն եր աշխատում:

Զնայելով այս նախազգուշութեանը, Փրանսիացիք նկատեցին Կուկի նավակն ու նրա դեմ ուղղեցին հնդկական նավակների մի ամբողջ տորմիդ: Միայն իր սառնասրտութեան ու անվեհերութեան շնորհիւ Կուկը կարողացավ ազատվել հարձակվողներից և թագնվել ափում:

Գետի չափումները Կուկը շատ լավ կատարեց և ծովակալ Սնոուդենը նրան ավելի պատասխանատու դործ հանձնեց:

Կուկը պիտի կազմեր ս. չափենտիոսի հոսանքի աշ-

խարհադրական քարտեզը՝ ակունքից մինչև գետաբերանը:

Նա այս հանձնարարութիւնն այնքան ճիշտ ու մանրադնին կատարեց, վոր անգլիական ծովային վարչութիւնն այդ քարտեզը հրատարակեց: Բայց չնայած այս հաջողութիւններին, Կուկը հասկանում եր, վոր միայն գործնական փորձառութիւնը քիչ ե: Անհրաժեշտ ե նաև գիտական պաշար: Այդ թերին լրացնելու համար նա սկսեց պարապել լերկրաչափութիւնով, աստղաբաշխութիւնով և ուրիշ մատենատիկական գիտութիւններով:

Անգլիացիք դրավեցին Նյու-Փաուենդլենդ կղզին և Կուկին հանձնարարեցին՝ կազմել այդ կղզու քարտեզը: Կուկը լերեք տարի անցրեց Նյու-Փաուենդլենդում: Նրա աշխատանքն իր վրա դարձրեց անգլիական ծովային նախարարութեան ուշադրութիւնը: Բացի կղզում կատարած իր հիմնական աշխատանքից, նա պարապում եր նաև աստղաբաշխութեամբ: Նա արեւի լրիւ խաւարման մասին իր գիտողութիւնները ներկայացրեց Բրիտանական Աստղաբաշխական Ընկերութեանը: Այդ աշխատութիւնը տպագրվեց Ընկերութեան գիտողութիւններում:

II.

Մի շատ հետաքրքիր լերեւոյթ եր սպասվում 1769 թվին: Վեներա մոլորակը պիտի անցնէր արեւի սկավառակի վրայով—այսինքն ճիշտ լերկրի ու արեւի միջով: Սրա կարևորութիւնը կայանում եր նրանում, վոր հնարավոր եր դառնում վորոշել լերկրի հեռավորութիւնը արեւից:

Գիտողութիւնների համար ամենից հարմար տեղ համարվում եր հարավային կիսագունդը: Անգլիական կառավարութիւնը վճռեց այդտեղ գիտարշավ ուղարկել: Գիտարշավը պիտի գնար հենց նոր հայտնաբերված Թալիթի կղզին և այնտեղ գիտողութիւններ կատարեր:

Բացի այս գլխավոր աշխատանքից գիտարշավը ման-

րամասն պիտի ուսուցնասիրեր թաղադ ովկիանոսը և հայտնաբերեր հարավային մայր ցամաքը:

Այս ցամաքը, ինչպես ալդ ժամանակի գիտուններն ելին լենթադրում, պետք է վոր գտնվեր լերկրագնդի հարավային մասում: Վորովհետև հյուսիսային կիսագնդում շատ մեծ ցամաքներ կային, ուստի ժամանակի գիտունների հաշվով, լերկրագնդի հավասարակշիռը պահպանելու համար նույնքան ցամաքներ պիտի գտնվելին նաև հարավային կիսագնդում:

Յենթադրում ելին ալդ գիտարշավի պետ նշանակել ալդ ժամանակի հռչակավոր գիտնական ու ճանապարհորդ Դալլըրմայլին: Սակայն Դալլըրմայլի առաջարկած պայմաններն անընդունելի թվացին: Ալդ ժամանակ ծովային վարչության քարտուղար Ստիֆենսն առաջարկեց գիտարշավի պետ նշանակել Ջեմս Կուկին: Առաջարկությունն ընդունվեց և 1768 թվին Կուկը նշանակվեց «Ենդեվեր» նավի նավապետ: Սա տասնթնդանոթավոր մի նավ էր՝ 84 ծառայողներով:

Բացի նավապետից և ծառայողներից, գիտարշավի մեջ մտան նաև—աստղաբաշխ Դրինը, զոկտոր Սոլանդերը և բնախուզ Բենկսը: Վերջինս շատ ոգտակար ուղեկից էր, վորովհետև վտանգավոր ծովային ճանապարհորդությունների շատ էր մասնակցել: Հետները բժիշկ ևս ունեյին:

«Ենդեվերը» 1768 թվի վերջին դուրս լեկավ Պլիմուտ նավահանգստից և լողաց Մադեյրա կղզու մոտով: Այստեղից թաղադ ովկիանոս կարելի չեր անցնել լերկու ճանապարհով.— առաջինը՝ Մադեյլանի նեղուցով, իսկ լերկրորդը՝ Հորն հրվանդանի մոտով: Կուկը բռնեց լերկրորդ ճանապարհը, թեպետ ժամանակի ծովագնացներն ալդ ճանապարհն ավելի վտանգավոր ելին համարում: Հետագայում պարզվեց, վոր Կուկի ընտրությունը միանգամայն ճիշտ է լեղել: Այդպիսով նա շահեց միջանի որ, ճանապարհն էլ առաջինից պակաս վտանգավոր էր:

Կուկի և Դրինի միասին կատարած աստղաբաշխական դիտումները, Հորն հրվանդանից անցնող նավազնացների համար Կուկի կազմած հրահանգը հեշտացրին հետադա նավազնացների ճանապարհորդութունը և ուղղեցին աշխարհագրական քարտեզը:

Հորն հրվանդանն անցնելով, Կուկը մի քանի կղզիներ հայտնաբերեց, վորոնք ծածկված էին տրոպիքական վառ բուսականությամբ:

«Ենդեվերը» 1769 թվի հունիսի 13-ին կանգ առավ Թալիթի կղզու Մատավալ նավահանգստում: Կուկն անժանութ լինելով տեղացիների բարքերին, վախենում էր նրանց հարձակումներից: Այս պատճառով նա նավաստիներին հրամայեց աստղադիտարանն ափում ափսոս դասավորել, վոր կարելի լինի պաշտպանել նավից՝ հրետանու կրակով: Յերբ դիտարանը պատրաստվեց, ճանապարհորդներն իրենց գործին անցան: Վենեթայի նկատմամբ կատարած դիտումների արդյունքն այնքան հաջող էր, վոր ամբողջ 50 տարի դեռ գիտական ժամանակակից մնաց:

Աստղաբաշխական հետադոտումներից բացի Կուկը և Բենկսը տեղացի կենցաղն էլ ելին ուսումնասիրում: Իր հուշագրերում Կուկը նշում է նրանց մի շատ բնորոշ գիծը, — կատարյալ բացակայություն սեփականության այն հասկացողությունների, վորոնք հատուկ են բոլոր լեվրոպացիներին: Թալիթի բնակիչները ճանապարհորդներից ինչ ասես գողանում ելին և դրանում նրանք պախարակելի վոչինչ չեյին տեսնում: Բոլորովին այլ էր նավաստիների վերաբերմունքը և այս հողի վրա ընդհարումները պակաս չեյին: Յերկրորդ բնորոշ գիծը, վոր Կուկը նկատել էր տեղացիներում, այդ նրանց ծայրահեղ բարեհոգի լինելն էր: Վայրենիները շուտ ելին մոռանում ստացած վիրավորանքը և նրանց ու նավաստիների մեջ բարեկամական հարաբերություններ ստեղծվեցին: Հուլիսի 7-ին

անգլիացիք սկսեցին լեռ դառնալու պատրաստութիւններ տեսնել։ Բազմաթիւ տեղացիներ հրաժեշտի լեկան։ Դրանց մեջ եր նաև թալիթեցի Տուպիան, վոր չեկել եր իր 13 տարեկան տղայի հետ։ Նա Կուկին խնդրեց, վոր թույլ տա ուղեկցել արշավին։ Կուկը նրան հետը վերցրեց։

Թողնելով թալիթին, Կուկն ուղևորվեց դեպի արևմուտք՝ հետազոտելու ովկիանոսի այդ մասում գտնվող կղզիները։ Ճանապարհին շատ տեղացիներ մոտեցան նրանց իրենց բալդարաներով¹։

Կուկը խնդրեց նրանց իր նավը մտնել, սակայն նրանք սկզբում հրաժարվում էին։ Բայց Տուպիային տեսնելուց հետո նրանք այլևս չէին վախենում և շատերն «Ենդեվեր» բարձրացան։ Տեղացիներն էլ իրենց հերթին՝ խնդրեցին անգլիացիներին՝ գնալ իրենց կղզիները։ Այդ կղզիներում գիտարշավին ցույց տված ընդունելութունը շատ եր սրտագին։ Նույնիսկ Հուանինե կղզու առաջնորդը Կուկի հետ լեղբայրացավ։ Տեղական սովորության համաձայն այդպիսով նա սկսեց իրեն Կուկե անվանել, իսկ նավապետ Կուկին իր անունը — Որե — տվավ։

Այս բոլոր կղզիները Կուկն անվանեց «Ընկերության կղզիներ»։

Այդ կղզիները հետազոտելուց հետո Կուկն ուղևորվեց դեպի հարավ-արևմուտք։ Շուտով եքսպեդիցիան հասավ այն տեղին, ուր վոչ վոր հարավային ճանապարհորդներից դեռ չեր հասել։ Այս ճանապարհորդութունը տևեց 40 օր և Կուկը վոչ հող տեսավ, վոչ էլ «յերկրի հավասարակշռութիւնը պահպանող» ցամաք։

Իր քառասնօրյա ճանապարհորդության վերջում Կուկը հասավ Նոր Զելանդիա կղզուն, վորը դեռ հոլանդացի ճանապարհորդ Տասմանի ժամանակներից նույն հարավային ցամաքի մի մասն եր համարվում։

¹ Բալդարա — ծովային կենդանիների մորթով պատած նավակներ։

Կուկը տեսավ ու համոզվեց, Վոր Նոր Զելանդիան չերկու կղզիներէից ե կազմված: Տեղացիք հին կղզին անվանում ելին Թավալի-Պունամու: Նա շատ դաժան կլիմա ուներ և համարյա անմարդաբնակ եր: Հյուսիսային կղզին, Թե-իկա-Մաուին, աչքի չեր ընկնում իր տրոպիքական խիտ բուսականությամբ, անտառածածկ մեծ լեռներով, Վորոնք կղզուն գեղարվեստական տեսք ելին տալիս:

Թե-իկա-Մաուի բնակիչները բարձրահասակ ելին, վալելչակազմ, շատ ուժեղ ու ճարպիկ:

Ի դեպ՝—անգլիացիներին շատ զարմացրեց այն, Վոր նրանք կարողանում ելին 20—40 հոգի տանող բալդարաներ շինել: Այս բալդարաները փալտե գեղեցիկ փորվածքներ ունեյին և զարդարված ելին լինում սև ծոպերով (бахрома): Նորգելանդացիք գեղեցիկ զարդարելու շնորք ունեյին. այդ բանը չերեււմ եր նաև իրենց մարմինները ներկելուց, Վոր յուրատեսակ գեղեցկության եր հասել:

Նոր Զելանդիայում Կուկին շատ անբարյացակամ ընդունեցին: Հենց առաջին հանդիպումից մեր ծովագնացներն ստիպված չեղան հրազենների ոգնության դիմել: Հետագա ընդհարումները, Կուկի կամքին հակառակ, արյունհեղութունների հանգան: Բայց և այնպես Կուկը կարողացավ ուսումնասիրել Նոր Զելանդիայի ափերը: Այդ աշխատանքը նա կատարեց մոտ չերեք ամսում:

Նոր Զելանդիայից Կուկն ուղևորվեց դեպի արևմուտք, դեպի Ավստրալիայի արևելյան ափերը: Ավստրալիայի այս մասերի բնակիչները սև վարենիններ ելին, Վորոնք Թալիթեցիներէից ու նորգելանդացիներէից շատ բանով ելին տարբերվում: Նրանց կաշվի գույնն ավելի մութ եր, իսկ լեզուն անհասկանալի չեր նույն իսկ Տուպիայի համար:

Նրանք զինված ելին չերկայն նիզակներով և փալտե կարճ մահակներով, Վորոնք տեղացիներէ լեզվով բուժերանգ ելին կոչվում: Այդ մահակն աղեղի ձև ուներ և

յեթե հմուտ և ուժեղ ձեռքով եր գցվում, ավերիչ ուժով եր դիպչում: Իսկ յեթե նետողը վրիպում եր, նա կրկին իր տիրոջն եր վերադառնում:

Ավստրալիացիները բարձրորդ խիստ ելին և դաժան: Անկարելի յեղավ նրանց հետ բարեկամական կապ հաստատել: Հենց վոր ճանապարհորդները փորձեցին ամի դուրս գալ, տեղացիք այնպիսի կատաղի դիմադրութուն ցուց տվին, վոր Կուկն ստիպված յեղավ Ավստրալիայի արևելյան ափերով դեպի հյուսիս շարժվել:

Այս լողի ժամանակ մի դժբախտութուն պատահեց. «Ննդեվերը» կորալի խութերի դիպավ: Տեղից շարժելու համար հարկ յեղավ նավի քաշը պակսեցնել: Սրա համար Կուկը հրամայեց դեն գցել վեց թնդանոթ և այն բոլորը, առանց վորի կարելի չեր մի կերպ յուր գնալ: Բայց այս միջոցը վոչինչ չփոխեց: Նավը չեր շարժվում: Դրութունը հետզհետե վտանգավոր եր դառնում: Նավը ծածկվեց և սկսեց ջուր ներս թափվել և չնայած, վոր յերեք ջրհաններ ելին աշխատում, այնուամենայնիվ ջուրը հետզհետե ավելանում եր և յեթե նավն ապառաժից հեռանար, նույնիսկ խորտակվել կարող եր: Միաժամանակ վտանգավոր եր նաև նույն տեղում մնալը, — փոթորիկը հենց այստեղ կիշրեր նավն՝ այս ժայռերին զարնելով: «Ննդեվերն» ափից միայն հինգ մղոնով եր հեռու, բայց յեղած նավակները բավական չեյին՝ «Ննդեվերում» յեղածը փոխադրելու: Չնայելով անել կացության, նավատիները կատարյալ կարգ ու հանգստութուն պահեցին: Սա այն հարգանքով ու վստահութամբ եր բացատրվում, վոր նրանք տածում ելին՝ դեպի իրենց նավապետը:

Յերբ մակընթացութունն իր գագաթնակետին հասավ, նավը մի փոքր բարձրացավ, վորից հետո կարելի յեղավ նրան ժայռից հեռացնել: Դրութունը չլավացավ, վորովհետև ստորին նավախորշը ջուր եր լցվում և հույս չկար, թե կարելի կլինի ամի հասնել: Այդ ժամանակ Մոնկ-

հառկը առադաստով փակեց պատռվածքը, վրալից ել բուրդ ու խծուծք (пакля) կոխեց: Հետեանքն այն յեղավ, վոր ներհոսումը մեկեն դադարեց և նավը բարեհաջող կերպով հասավ Ավստրալիայի արևելյան ափում դառնվող փոքրիկ խորշը: Այստեղ Կուկը համոզվեց, վոր նավը կարկատել կարելի չե և նրանք սկսեցին նորոգել:

Այս հարկադրյալ սպասումի ժամանակ գիտարշավի անդամներին վոմանք սկսեցին տեղն ուսումնասիրել, վորպեսզի կարողանան ուտելիք ճարել: Մի անգամ, այսպիսի վորոնումներին մեկի ժամանակ Տուպիան նկատեց մի մեծ, տարորինակ ու մինչ որս իրեն անծանոթ կենդանի: Հետո պարզվեց, վոր տեղացիք այդ կենդանուն կենդուրու ելին անվանում: Նա աչքի չեր ընկնում նրանով, վոր ձագերին ման եր ածում հետը՝ քսականման մի պարկում: Այս կենդանին ապրում ե միայն Ավստրալիայում: Նքսպեդիցիայի անդամներն առաջին չեվրոպացիներն ելին, վոր կենդուրու ելին տեսնում:

«Ննդեվերը» նորոգել-վերջացնելուց հետո եքսպեդիցիան ուղևորվեց դեպի հյուսիս, վորպեսզի Հնդկական ովկիանոս մտնեն: Ճանաչարհի այս մասը շատ վտանգավոր եր: Այդտեղ ովկիանոսը լի չեր ծանծաղուտներով, ստորջրյա ժայռերով ու խուլթերով: Շարժվել կարելի չեր միայն ցերեկով, բայց և այնպես քիչ եր մնում «Ննդեվերը» նորին ընկներ ստորջրյա ժայռերի վրա: Բարեբախտաբար մի թեթև քամի բարձրացավ, վոր հնարավորութուն տվավ այդ բարյերին մի քանի տասնյակ մետր հեռու անցնել: Այդ անցքն այժմ ել վտանգավոր ե:

Չնայած այս շրջաններում լողալու վտանգավորությանը, Կուկը վճռեց պարզել, թե Նոր-Գվինեան Ավստրալիայի մասն ե, թե՞ վոչ: Այս խնդիրը պարզելու համար «Ննդեվերը» պատ տվավ Ավստրալիայի հյուսիսային ծայրը, այստեղ մի քանի կղզիներ հայտնաբերեց, վորին հետո ուղևորվեց դեպի Նոր-Գվինեայի հարավային ափը:

Կուկը մի քանի որ շարունակ գնում եր այս լերերի ա-
փով, սակայն ափ դուրս գալ չկարողացավ: Տեղացիք
հարձակվում ելին մերնավորդների վրա, ուստի Կուկն ար-
յունհեղությունից խուսափելու համար շարունակեց առաջ
գնալ՝ առանց ափ իջնելու: Շուտով նա հասավ Բաթավիա—
Յավա կղզու նավահանգիստը: Այստեղ ել մեր ճանապար-
հորդներից շատերն սկսեցին հիվանդանալ: Հիվանդու-
թյունը սաստկացավ մանավանդ «Բարեհուսո» հիվանդանի
ճանապարհին: Քսանյերեք հոգի զոհ գնացին համաճարա-
կին: Կուկը զրկվեց այնպիսի անփոխարինելի ուղեկիցնե-
րից, ինչպիսիք ելին—աստղաբաշխ Գրին, դոկտոր Մոնկ-
հաուզ, Թալիթեցի Տուպիան և իր վորդին: Վերջապես
1772 թվի հունիսի 11-ին չորսամյա ճանապարհորդու-
թյունից հետո Կուկը հայրենիք դարձավ: Իր առաջին
ճանապարհորդության ժամանակ Կուկն, իբրև նավապետ,
այնքան սառնասրտություն ու կամքի ուժ հայտնաբերեց,
այնպիսի ճշտությամբ կատարեց իր վրա դրած պարտա-
կանությունները, վոր մեկնն ճանաչվեց վորպես աչքի
բնկնող ծովագնաց և հետազոտող:

Յեթե նկատի ունենանք, վոր Խաղաղ ովկիանոսի
այն մասը, վորտեղով Կուկն իր փոքրիկ առագաստանա-
վը տարավ, այսոր ել մեր կատարելագործված նավերի
համար դեռ վտանգավոր և համարվում, այն ժամանակ
պարզ կլինի, թե նրա առաջին ճանապարհորդությունն
ինչ փառավոր սխրագործություն եր:

III

Կուկի առաջին ճանապարհորդությունն իր առաջ
դրած հարցերից մեկը չլուծեց: Հարավային մայրցամաքը,
վորի գոյությունը գիտնականների համար կասկածից դուրս
եր, դեռ գտնված չեր: Անգլիական կառավարությունը
վճռել եր այս հարցը վերջնականապես լուծել: Այս պատ-
ճառով կազմակերպվեց նոր գիտարշավ, վորի մեջ այս

անգամ չերկու նավ եր մտնում: Նրանցից մեկը կոչվում
եր «Բեդուլուշեն» (վճիռ), նրա նավապետ նշանակվեց
Կուկը, մլուսը, վորի հրամանատարն եր Ֆլուրնո, կոչ-
վում եր «Ադվենչեր» (արկած): Այս անգամ նավերն ունե-
լին ամեն անհրաժեշտ բան՝ յերեք ասրվա համար: Յու-
րաքանչյուր նավում մի փոքր նավ ևս կար՝ քանդած վիճա-
կում, վոր հարկավոր դեպքում մի քանի ժամում կարելի
յեր սարքել ու շուրն իջեցնել:

Այսպիսով այս ճանապարհորդութունն անհամեմատ
պակաս վտանգավոր եր դառնում, քան առաջինն եր, վո-
րովհետև նավը վնասվելու դեպքում կարելի յեր նորը
շուրն իջեցնել:

Գիտարշավի մեջ մտան յերկու ընախույզներ—հայր ու
վորդի ֆորստերները, յերկու աստղաբաշխներ—Ուեյլս և
Բեյլել և վերջապես նկարիչ Հոջեսը:

Ծովային վարչության ծրագրով Կուկը պիտի լողար
մինչև Բարեհուսո և ապա ուղղվեր դեպի հարավ: Այս ուղ-
ղությամբ ֆրանսիացի ծովագնացները հայտնաբերել
ելին Թլալատման հրվանդանը: Նոր գիտարշավը պիտի պար-
գեր, թե արդյոք դա «հարավային ցամաքի» մի մասը չէր:
Յեթե այդ յենթադրութունը ճիշտ լիներ, գիտարշավը
պիտի ծանոթանար տեղացիների կենցաղի, բարքերի ու սո-
վորութունների հետ, պարգեր նրանց թիվը, և, վոր գըլ-
խավորն եր, պիտի բարեկամական հարաբերութուններ
ստեղծեր նրանց հետ: Անգլիական կառավարութունն
այսպիսով հույս ուներ նոր շուկա ձեռք բերել՝ իր ապ-
րանքների համար:

Այնուհետև, յեթե պաշարը բավականանար և ճանա-
պարհորդներն ել առողջ լինելին, գիտարշավն իր ճանա-
պարհը պիտի շարունակեր դեպի հարավ:

Հագար լոթ հարյուր լոթանասուն յերկու թվի հուլի-
սի կեսերին, այսինքն առաջին ճանապարհորդութունից
մի ամիս հետո, Կուկն, եքսպեդիցիայի գլուխն անցած,

մեկնեց Պլիմուտից: Բարեհուսո հրվանդանում նրանց միացավ բուսաբան Սպարմանը, հռչակավոր բնախուլզ Լիննեյի աշակերտը:

Մինչև այստեղ ճանապարհը հաջող եր: Նավերը շարունակեցին իջնել հարավ, դեպի Թլպատման հրվանդանը: Բայց այդ նպատակին հասնել չկարողացան: Ճանապարհին, նույնմբերի վերջերին, ուժգին փոթորիկ բարձրացավ: Առագաստանավերն անկարող ելին հաղթահարել նրան: Երսպեդիցիայի նավերը դրած նպատակից այնքան հեռու ընկան, վոր այլևս անկարելի դարձավ Թլպատման հրվանդանը վորոնելը:

Վճռվեց ուղիղ դեպի հարավ գնալ: Միքանի ժամանակից հետո «Բեդուլուշենն» ու «Ադվենչերն» ընկան լողացող սառույցների շրջանը: Յեղանակը շատ եր մառախլապատ ու խոնավ: Մառախուղը խտանում եր. հսկայական սառույցների հետ ընդհարվելու չերկյուղը գնալով մեծանում եր: Այս ուժգին մառախուղի հետևանքով ել մի անախորժ դեպք պատահեց, — նավից նկատեցին, վոր ծովի վրա ուժգին հոսանք կա: Ֆերստերն ու Ուեյլսը նավակով գնացին հոսանքի արագութունը չափելու: Աշխատանքով տարված նրանք չնկատեցին, թե նավերը մառախուղի մեջ ինչպես աչքից կորան:

Յերբ ուշքի չեկան, նրանք սկսեցին դեպի այն կողմը թիավարել, ուր՝ նրանց կարծիքով, նավերը պիտի գտնվեին: Բայց իզուր: Նավերը մառախուղի մեջ չելին չերևում: Ֆերստերն ու Ուեյլսը դադարեցին թիավարել՝ վախենալով ավելի հեռանալ նավից: Դրուժյունը սարսափելի չեր: Առանց ուտելիքների, չերկուսով մի փոքրիկ նավակում, նրանք կամ սովից պիտի մեռնեին կամ ջրում խեղդվեին: Հանկարծ զանգահարութուն լսվեց, վորից քիչ հետո նավը տեսան, վորից անդգուշությամբ այնքան հեռացել ելին:

Կուկը դուրս չեկավ լողացող սառույցների դաշտից:

Նա շարունակեց ճանապարհն ալդ դաշտի լեզրով՝ հուսալով, վոր ցամաքին կհասնի։ Ալդ ժամանակի զիտուններն այն կարծիքի ելին, թե սառույցները գոյանում են ծոցերում ու գետաբերաններում, վորտեղից քշվում են դեպի ծովը։ Սակայն բավական տարածութիւն անցնելուց հետո չեւ կուկն առաջ գնալու անցք չգտավ։ Յեղանակը ցուրտ եր և փոթորկոտ։ Շատերն սկսեցին հիվանդանալ։ Սառցե լեռների արանքներով առաջ յողայր վտանգավոր դարձավ։ Կուկն ստիպւած լեղավ լեռ դառնալ։

«Րեզոլյուշեն» նավը 1773 թվի փետրվարի սկզբին աչքից կորցրեց «Ադվենչեր»-ին։ Կուկն իզուր տեղը միջանի որ սպասեց նրան։ Նալն անհետ չքացավ և «Րեզոլյուշենը» հարկադրւած եր մենակ առաջ գնալ։

Կուկը մի անգամ ևս փորձեց անցնել հարավային բևեռային շրջանից այն կողմը, սակայն անձրևները, մառախուղն ու սառցալեռներն ստիպեցին վերադառնալ։ Այս փորձից հետո Կուկը համոզվեց, վոր Հարավային Սառույցյալ ովկիանոսում վոչ մի ցամաք գոյութիւն չունի և ուղևորվեց դեպի Նոր Զելանդիա։

Այստեղ նրան պիտի սպասեր «Ադվենչերը»։ Նավերը պայմանավորվել ելին իրար կորցնելու դեպքում ալստեղ հանդիպել։

Նոր Զելանդիային մոտենալիս հարավային բևեռային փալ տեսան։ Այս տեսարանին չեւրոպացիք առաջին անգամ ելին հանդիպում։ Տպավորութիւնը շատ եր մեծ։ Կուկը նրան ալսպես ե նկարագրում։

«Լուսավորված տարածութիւնից չերկնքում ժամանակ առ ժամանակ լուսի ճառագալթներ ելին առաջանում, վորոնք կոտրւում ելին պտուտականման։ Դրա հետ միաժամանակ լուսը մերթ ուժեղանում, մերթ թուլանում եր։ Դիշերային չերկնքով լուսի խրճները մի կողմից մյուսն ելին փովում»։

Նոր Զելանդիա հասնելով, Կուկն ալստեղ գտավ «Ադ-

վենչեր»-ին, վոր Շարլոտտա Թագուհու նեղուցում վեց շաբաթ նրանց եր սպասում: Կուկի այս ճանապարհորդութունը՝ Բարեհուսուից մինչև Նոր Զելանդիա 107 որ տե-վեց, Այս ամբողջ ժամանակում մեր ճանապարհորդները ցամաք չտեսան՝ նույնիսկ հեռվից: Նավապետ Կուկը վորոշեց իր նավաստիներին հանգիստ տալ և Նոր Զելանդիայի ափերում միջանի շաբաթ մնաց: Այս անգամ Կուկը կարողացավ տեղացիներին հետ բարեկամանալ և նրանցից Թարմ մթերքներ ստանալ:

Միջանի ժամանակից հետո Կուկն ու նավապետ Ֆլուերնոն վորոշեցին լողալ դեպի հարավ-արևմուտք՝ հետազոտելու խաղաղ ովկիանոսի անհայտ մնացած մասը:

Այդտեղերում նրանք մոտ չերեք ամիս լողում ելին: Վոչ մի հետաքրքիր բան չգտնելով, Կուկը վերադարձավ դեպի Թալիթի կղզին: Այստեղից դեպի արևմուտք գնալով, Կուկը հայտնաբերեց Նոա կղզին, վոր մոտիկ եր Ընկերության կղզիներին: Այս կղզու բնիկներն անգլիացիներին ընդունեցին շատ սիրալիկ կերպով: Նրանց առաջնորդ Տալի-Ուենն ինքը նավ չեկավ, և վորպես նշան բարեկամութան, Կուկի քիթը շոշափեց տաքտեղի թփի արմատով ու կողքին նստեց:

Նրան պարտական չմնալու համար Կուկը միջանի իրեր նվիրեց, վորոնք վայրենուն շատ ուրախացրին:

Բարեկամական նշանների այս փոխանակումից հետո, անգլիացիք ափ հրավիրվեցին, ուր նրանց պատվին մեծ խնճուղք սարքվեց:

Նոա կղզուց հետո Կուկը Տոնգա-Տաբու կղզու կողմը գնաց՝ Թարմ մթերքներ բերելու: Մթերք շատ հեշտ ստացավ, վորովհետև տեղացիք սիրով ելին փոխում հուլունքների, մեխերի և զանազան խաղալիքների հետ, վոր չերեք տեսած չեին: Կղզիների այս խմբին Կուկը Բարեկամութուն անունը տվավ:

Կուկը չեի դադարում «հարավային ցամաքի» մասին

մատծելուց: Նա կաշվից դուրս եր գալիս հայտնաբերել
այդ ցամաքը: Ուստի նորից Նոր Զելանդիայի վրայով
շարժվեց դեպի հարավ: «Ադվենչերը» հետևեց նրան: Մի
անգամ ել սաստիկ փոթորիկ բարձրացավ և նավերն իրար
կորցրին: «Րեզոլյուշենը» մենակ գնաց ցամաքը վորոնե-
լու: Կուկն ընկավ լողացող սառցալեռների շրջանը: Նրանց
միջից ճեղքելով հասավ մինչև հարավային լայնության 76°,
վորից հետո վճռեց լետ դառնալ: Նա կարծում եր, վոր
լեթե նուկնիսկ հարավային ցամաք գոյություն ել ունի,
միևնույն ե՝ հավերժական սառույցների վրայով նրան
հասնելն անկարելի լե:

Վերադարձի ճանապարհի վրա լեր ընկած Զատկա-
կան կղզին, վոր հայտնաբերել եր հոլանդացի ճանապար-
հորդ Բոգգեմենը: Կուկը խմելու ջուր չունեի, բայց և
ալնպես այս կղզում կանգ առնել չկարողացավ և շարու-
նակեց առաջ դնալ դեպի Մարկիզյան կղզիները: Ճանա-
պարհորդելը շատ եր դժվար, վորովհետև համարյա բոլոր
նավորդները, նրանց թվում նաև Կուկը, հիվանդացան:
Բայց և ալնպես Կուկը չուղեց Անգլիա վերադառնալ: Նա
Մարկիզյան կղզիներում միայն միջանի որ մնաց. ալնու-
հետև վճռեց գնալ բարեկամ Թայիթի կղզին:

Կուկի ցանկությունն եր ալնտեղ հանգստանալ և
սլաշար վերցնել: Նրա հաշիվները ճիշտ դուրս լեկան: Տե-
ղացիք ընդունեցին նրան՝ վորպես իրենց հին բարեկամի,
իսկ կղզու տերն լեկավ «Րեզոլյուշեն», Կուկի մոտ և վոր-
պես նվեր բերեց 10 խոզ և առատ միրգ: Կուկն ալստեղ
մոտ մի ամիս հանգստացավ, հետո գնաց Բարեկամության
կղզիներն, ուր հանդիպեց Որենին, վորի հետ լերբեմն
լեղբայրացել եր:

Առաջ գնալով դեպի արևմուտք, նա մի շարք կղզի-
ներ հայտնաբերեց: Նրանց մի խումբը, ամենից մեծը, նա
անվանեց Նոր Հեբրիտյան:

Այս ճանապարհորդության ժամանակ նավի վրա հըր-

դէն առաջացավ: Մեծ դժվարությամբ կրակը հանգցրին, բայց բարեբախտաբար անփորձ անցավ:

Շարունակելով իր ճանապարհը, Կուկը հայտնաբերեց Կորո-Մանգո կղզին: Այդ ժամանակ նավի խմելու ջուրը վերջացավ: Պետք էր ջուր վերցնել: Դրա համար անգլիացիք ափ դուրս լեկան, բայց ջուր գտնել չկարողացան: Տեղացիք դիմադրութիւն ցուց տվին և թույլ չտվին աղբուրին մոտենալ: Կուկը չուզեց զենքի դիմել և ափ իջածներին հրամայեց նավ վերադառնալ: Նրանք հնազանդվեցին: Տեղացիք նրանց նահանջը փախուստի տեղ ընդունեցին ու յետևներից ընկնելով, սկսեցին նրանց նավակներն ափ քաշել: Անգլիացիք հարկադրվեցին զենքի դիմել ու միջանի վայրենի վիրավորեցին ու սպանեցին:

Ստիպված լեղան ճանապարհը շարունակել առանց ջրի պաշարի: Բարեբախտաբար հաջորդ կղզում—Նոր Կալեդոնիա—վայրենիներն անգլիացիներին բարեկամաբար ընդունեցին և խսկուն առևտրական փոխանակութիւն սկսեցին նրանց հետ: Այս կղզու բնիկները բոլորովին մերկ էին, յեթե չհաշվենք ան թոկերը, վոր նրանց համար գոտիների տեղ էին ծառայում: Նրանք զարմանքով էին նայում նավի վրայի խոզերին, ածերին ու մյուս կենդանիներին: Նոր Կալեդոնիայում այդ կենդանիներից վոչ մեկը չկար: Սպիտակ մարդ էլ բնավ չէին տեսել և զարմանքով էին նայում նրանց մորթու գույնին:

Կուկն այստեղ շատ կարճ մնաց: Նա նորից դեպի Նոր Զելանդիա ուղևորվեց: Այդտեղ իրենց առաջին ճանապարհորդության ժամանակ ցանած բանջարանոցները բոլորովին ավերված գտան: Բայց միջանի բույսեր կպել ու հրաշալի աճել էին:

Կուկը լողաց դեպի հարավ-արևելք, դեպի ովկիանոսի ան մասը, վորտեղ դեռ չէին չեղել, այցելից Հարավային Գեորգիա կղզին և շարունակեց առաջ գնալ լողացող սառույցների միջով:

Յերկարատե ու հոգնեցուցիչ ճանապարհորդութիւնը շատ եր ձանձրացրել նախաստիներին: Նրանք պնդում ե-լին Անգլիա վերադառնալ: Վերադարձին, Բարեհուսո հրը-վանդանում կուկն «Ադվենչերի» մասին լուր առավ: Նա-վապետ Ֆլուրնոն մի նամակով հայտնում եր նրան իր կրած արկածների մասին: Նավերն իրարից բաժանվելուց հետո «Ադվենչերը» հարկադրված վերադարձել եր Նոր Զելանդիա: Այստեղ Ֆլուրնոն ուղարկել եր 10 նավաստի և յետենանա Բոուին՝ ուտելու բուլսեր ժողովելու:

Ուղարկված մակուկը յերկար ժամանակ չեր վերա-դարձել: Նավապետն անհանգստանալով, յերկրորդ մա-կուկն եր ուղարկել նրանք յետևից: Յերկրորդ մակուկի մարդիկ ասում տեսնում են առաջին մակուկի կտորնե-րը և մոտ քսան զամբուղ, վորոնց մեջ դարսած իրենց ընկերների խորոված մարմինների մասերը: Նրանք հեռ-վում շատ տեղացիներ են տեսնում՝ նստոտած մի մեծ խարուկի շուրջը: Նավորդները մոտենում ու կրակ են բացում նրանց վրա. վայրենիները փախչում են: Այստեղ նրանք իրենց բարեկամների մարմնի մասերից ել են տես-նում: Չնայելով իրենց սարսափելի զայրուկին, նավաս-տիները չեն կարողանում իրենց ընկերների վրեժն առ-նել: Իրենք ընդամենը տասն են լինում, իսկ տեղացիք շատ-շատ: Բացի դրանից՝ անձրև ե սկսում, վորից նրանց հրացանները կարող ելին խոնավանալ. այդ դեպքում նրանք ևս իրենց ընկերների որը կընկնելին: Նավաստի-ները նավ են վերադառնում, վորն իսկուկն ճանապարհ-վեց դեպի Անգլիա, ուր և հասավ 1774 թվին:

Ճիշտ մի տարուց հետո «Տեգուլուշենը» ևս վերա-դարձավ Պլիմուտ: Նրա ճանապարհորդութիւնը տեեց յե-րեք տարի և տասնևութ որ: Այս նավից միայն չորս մարդ եր պակասել:

Կուկից առաջ կատարված ճանապարհորդութիւննե-րից վոչ մեկն այնքան հարուստ և հետաքրքիր նյութ

չտվալ, վորքան այս եքսպեդիցիան: Կուկը վոչ միայն կղզիներ եր հայտնաբերում, այլև ուսումնասիրում եր նրանց, հնարավորին չափ ծանոթանում եր ընթիկների կենցաղի հետ և ճանապարհներն ու գտած տեղերը աշխարհագրական քարտեզ եր անցնում: Բնախուզի մասնակցութիւնը ևս շատ արժեքավոր բան տվաւ: Նրանք ուսումնասիրեցին մինչ այդ անհայտ ֆնացած շատ բույսեր ու կենդանիներ ու ծանոթացրին ամբողջ Յեւրոպային:

IV.

Վորպեսզի կարելի լիներ Անգլիայից Հնդկաստան, Չինաստան և Յապոնիա գնալ, այն ժամանակ պետք է Ատլանտյան ովկիանոսով հաբալ իջնելին, Բարեհուսո հրդաւանդանի մոտ պտույտ տալին Աֆրիկան և շարունակելին առաջ գնալ Հնդկական ովկիանոսով: Ավելի կարճ ճանապարհ հայտնի չեր. իսկ սա շատ եր յերկար ու հոգնեցուցիչ:

Մինչդեռ Անգլիան հաճախ պիտի ապրանք տեղափոխեր Հնդկաստան, վոր այդ ժամանակ արդեն անգլիական գաղութ եր: Անգլիան առևտուր ուներ նաև Չինաստանի ու Յապոնիայի հետ: Անգլիայի կառավարութիւնը շատ եր ուղում ավելի կարճ ճանապարհներ գտնել դեպի այս յերկրները: Նա յենթադրում եր, վոր Ամերիկայի հյուսիսում մի նեղուց պիտի լինի՝ Ատլանտյան ովկիանոսը Պաղատկանի հետ միացնող: Մի այդպիսի նեղուց շատ կկրճատեր ճանապարհը. հարկավոր եր միայն հայտնաբերել այն:

Անգլիան 20,000 ֆունտ (200,000 ուրբլի) ստերլինդ պրեմիա եր նշանակել այն ծովագնացներին, վորոնք չեյին վախենալ և կհայտնաբերեյին այդ նեղուցը: Հետո յել կառավարութիւնը վորոշեց նույն նպատակով հատուկ եքսպեդիցիա ուղարկել:

Նոր եքսպեդիցիայի պետ պիտի նշանակվեր մի համարձակ ու փորձված մարդ։ Կուկն արդեն այդպիսի ծովագնացի անուն ուներ և նշանակվեց այդ պաշտոնին։ Եքսպեդիցիան լերկու նավերից եր— «Դիսկովերի» (հայտնաբերումն)՝ նավապետ Կլերկի ղեկավարութւյամբ և նուէն «Րեզոլյուշենը» Կուկի գլխավորութւյամբ։

Յերկրորդ գիտարշավը Պիմուտից դուրս լեկավ 1776 թվի հուլիսի 12-ին։ Ըստ նախորդած ծրագրի նա հասավ Բարեհուսո հրվանդանն ու կանգ առավ հանգստանալու։

Այնուհետև ճանապարհին այսպես եր լինելու.— Բարեհուսո հրվանդանից հարավ՝ դեպի աջ կղզիները, վոր Ֆրանսիացիք ելին հայտնաբերել. այդտեղ պետք ե հարմար նավահանգիստ ու անտառ գտնելին։ Այս կղզիներում Կուկը լերկար մնալ չուզեց։ Դեռ առջևում եր Նոր Զելանդիան, ուր հույս ուներ լավ հարաբերութւոններ ստեղծել ինչպես այդ կղզու, այնպես ել դրանից դենն ընկած կղզիների բնիկների հետ։ Դրա համար նա շատ ընծաներ եր տանում։ Նոր Զելանդիայից «Րեզոլյուշենը» և «Դիսկովերին» պիտի պատ ծային Հյուսիսային Ամերիկայի արեւմտյան ափը և Հուդզոնի կամ Բաֆինի ծոցով դուրս գալին Ատլանտյան ովկիանոսն, իսկ այդտեղից ելլետ՝ դեպի Անգլիա։ Յեթե Ամերիկայից Ատլանտյան ովկիանոսով ճանապարհ չլիներ, վորոշված եր Կամչատկայում հանգստանալուց հետո վերադառնալ տուն։ Պետք եր վերադարձի այնպիսի ճանապարհ ընտրել, վոր ափելի ոգտակար լիներ աշխարհագրութւյան և ծովագնացութւյան համար։

Այս պլանով ղեկավարվելով, Կուկը թողեց Բարեհուսո հրվանդանը և ուղևորվեց դեպի կղզիները։ Նա լավ նավահանգիստ գտավ, սակայն կղզիներում վոչ մի անտառ չկար։ Կղզիները հետազոտելով, Կուկը գնաց Նոր Զելանդիա, ուր այնպես վողբերգական կերպով կորան «Ադվենչերի» նավաստիները։ Հենց վոր նավերն ափին մոտեցան, նրանց շրջապատեց բնիկների մի խումբ։ Բայց վոչ մի

նորգելանդացի չհամաձայնեց նալը բարձրանալ։ Այդ ան-
վատահուլի վատճառը շատ շուտ պարզվեց։ Բնիկները
կարծում էին, թե Կուկը վերադարձել է՝ իր բարեկամնե-
րի վրեժն առնելու։ Նա մեծ դժվարութեամբ կարողացավ
համոզել, վոր ինքը ամենախաղաղ ցանկութուններով ե-
լեկել։ Այդ բանում շատ ոգնեցին ընծաները, վոր նա ա-
ռատորեն բաժանում եր։

Մեր ճանապարհորդները Նոր Զելանդիայում քիչ մնա-
ցին, բայց դրա փոխարեն Կուկն իմացավ «Ադվենչեր» ի
նավաստիների սպանութեան պատճառը։ Դա այսպես եր
կատարվել։ Նավաստիները նստում են ընթրելու։ Այդ
ժամանակ նրանց շրջապատում ե նորգելանդացիների մի
խումբ, վորոնց սիրտը նույնպես հաց ու ձուկն ե ուզում։
Բնիկներից մի քանիսը մթերքների մի մասը գողա-
նում են։ Նավաստիներն սկսում են ծեծել գողերին։ Այս-
տեղից տուր ու դմիոց ե սկսվում, վորի ժամանակ նա-
վաստիներից մեկը յերկու անգամ կրակում ե։ Տեղացիք
կատաղում են, և վորովհետև նրանք անհամեմատ ավելի
շատ են լինում, քան անգլիացիք, ուստի նրանց բոլորին
եյ զինաթափում ու կոտորում են։ Բարեկամական հարա-
բերութուն պահանաժ լինելու համար Կուկը վճռեց այս
հարցի շուրջն այլևս չխոսել և նորգելանդացիներից բարե-
կամ բաժանվեց։

Ճանապարհորդութունը շարունակվեց և նավորդները
մոտեցան Բարեկամութեան կղզիներին։ Այս բոլորը ծանոթ
տեղեր ելին, ծանոթ ազգաբնակչութեամբ, վորոնք նորեկ-
ներին սիրով ընդունեցին։ Բարեկամութեան բոլոր կղզի-
ների տեր Փենուոն ոգնեց Կուկին՝ կենսամթերք գտնելու։
Նավերն այստեղից լողացին դեպի Թալիթի կղզին։

Ճանապարհորդութունը մինչև այստեղ հաջող եր ըն-
թանում, բայց այստեղ խիստ փոթորիկ բարձրացավ, վո-
րից «Դիսկովերին» մեծ վնասվածքներ ստացավ։ Ստիպ-
ված չեղան մի ամսից ավելի մնալ Թալիթի կղզում։ Կուկը

շարունակ այն եր ասում, թե ինքը դեռ ճանապարհորդութիւնը չի սկսել, վորովհետեւ մինչ որս, ուրեմն ամբողջ 17 ամիս, դեռ ծանոթ վայրերում են լողում: Հիմա չե, վոր պիտի անցնեն եքսպեդիցիայի հիմնական նպատակն իրագործելուն: Սկսվում ելին Մեծ ովկիանոսի հյուսիսային մասի ուսումնասիրութիւնը և Անգլիայից Ասիա տանող ամենակարճ ճանապարհ գտնելու փորձերը:

Եքսպեդիցիան Բնկերության կղզիներից ճանապարհվեց դեպի հյուսիս: Համարյա մի ամբողջ ամիս վոչ մի ցամաք չեղին տեսնում: Վերջապես կղզիների մի խումբ չերեաց, վորին բնիկները Հավայի ելին անվանում: Կուկը նրանց Սանգվիչյան կղզիներ անվանեց — ծովային վարչության առաջին լորդ Սանգվիչի պատվին:

Այս կղզիների բնակիչները լեզուն համարյա չեր տարբերվում թալիթցիների լեզվից. այնպես վոր Կուկը նրանց հետ շատ հեշտ եր բանակցում: Ճանապարհորդների և տեղացիների հարաբերութիւնները շատ շուտ լավացան և մեր նավորները վճռեցին մոտիկից ծանոթանալ նրանց կենցաղի հետ: Հավայի կղզիների բնակիչները լավ կազմվածք ունեյին, շատ ել ճարպիկ ելին: Անգլիացիներին առանձնապես դարձացնում եր նրանց լողալու շնորհքը՝ մանավանդ խիստ փոթորկի ժամանակ: Կուկը մի շատ հետաքրքիր դեպք ե պատմում՝ իբրեւ որինակ. — մի կին, ասում ենա, լերեխան ձեռքին չեր կարողանում նավակով ափին մոտենալ: Նրան խանգարում ելին բավական մեծ ալիքները: Այդ ժամանակ նա, առանց ձեռքից թողնելու լերեխային, ջուրն ընկավ և լողալով անփորձ հասավ ափը:

Բնախույզ Անգերսենը և նկարիչ Վեբերը ուղևորվեցին դեպի կղզու խորքերը: Նրանց պատմելով հավայիների և թալիթցիների կյանքն իրար շատ ե նման: Այս լերկու ցեղերն, անշուշտ, մի ծագում ունեն՝ չնայած նրանց իրարից բաժանող ահագին տարածութիւնը: Բայց և այնպես ճանապարհորդները գտան, վոր Ովկիանիայի բնակիչ-

ներից ամենից կուտուրականը հավայցիներն են։ Նրանք շատ լավ լերկրագործներ ելին և անհամեմատ ավելի լուրջ, խելացի ու աշխատասեր ելին, քան թալիթցիները։

Նքսպեդիցիան Սանդվիչյան կղզիներում մնաց մինչև փետրվար, վորից հետո Ամերիկայի արևմտյան ափով ուղևորվեց դեպի արևելք։ Բավական լերկար ժամանակ կուկը սիրտ չեր անում ափին մոտենալ։ Յեղանակը վատ եր, մառախլապատ, ուստի ափին մոտենալն այնքան ել անվտանգ չեր։ Բայց խմելու ջրի պաշարը վերջանալու վրա լեր. անհրաժեշտ եր լրացնել։

Կուկը վորոշեց կանգ առնել մի ծովախորշում, վորին «Հուլսի ծովախորշ» անունը տվալ։ Այստեղ նրանց իսկույն տեղացիներ մոտեցան՝ լերեք նավակով։ Նավակներից մեկում կանգնած եր մի հնդիկ՝ գազանի մորթի հագած, և ինչ վոր բան եր ասում։ Նրա նշանացի խոսակցութունից ու շարժումներից անգլիացիք հասկացան, վոր իրենց հրավիրում են ափ դուրս գալ։

Ահա թե կուկն ինչպէս ե նկարագրում այդ դեպքը. «Վայրենին, վոր ճառ եր ասում, գազանի մորթի լեր հագել ու փայտից փորած մի շարան ունեւ ձեռքին։ Իր լերկար ճառի ընթացքում, վորից, իհարկե, մենք վոչինչ չհասկացանք, նա հաճախ իր ձեռքի շարանն եր թափահարում։ Վերջապէս շատ խոսելուց նա հոգնեց ու նավակում նստեց, վոր հանգստանա։ Յերկու. նոր հնդիկներ անցան նրա տեղը։ Սրանց ճառն այնքան ել լերկար չեր։ Նրանք ավելի հանգիստ ելին խոսում։ Բնիկներից շատերի լերեսները ներկած ելին բավական տարորինակ կերպով։ Գլուխները պարզարված ելին թուղունների փետուրներով։ Զնայած մեր հրավերին, նրանցից վոչ վոք սիրաւ չարավ տախտակամած բարձրանալ»։

Նավերի հանգստի ու նորոգման ժամանակ անգլիացիների և տեղացիների մեջ ապրանքների փոխանակութուն սկսվեց։ Առուծախսի ժամանակ բնիկները շատ

եղին ազնիւի, սակայն սա չեր խանգարում, վոր առևտրից հետո մի բան գողանալին: Այս տեսակետից նրանք ել նույնն ելին, ինչ վոր մյուս վայրենիները. — սեփականութեան հասկացողութիւնը նրանցում բացակայում եր:

Մի փոքր ժամանակից հետո «Հուլս» ծովախորշից դուրս դալով, եքսպեդիցիան ուղևորվեց դեպի հյուսիս՝ Հյուսիսային Ամերիկայի ափերով: Ճանապարհին Կուկը աշխարհագրական քարտեզում գծագրեց Հյուսիսային Ամերիկայի մինչև նրա ժամանակն անհայտ համարված արևմտյան ափը: Առաջ շարժվելով, Կուկը մի կղզի հայտնաբերեց, վորին Թագավորական անունը տվաւ, այստեղից հասաւ իշխան Ուելսի հրովանդանին: Այս հրովանդանն ամերիկյան ցամաքի ամենաարևմտյան ծայրն է:

Կուկը 1778 թ. ոգոստոսի 17-ին անցաւ Ասիան Ամերիկայից բաժանող նեղուցը, վորին Բերինգի անունը տվաւ, և հասաւ հյուսիսային լայնութեան 70°-ին: Այնուհետև անսահման սառցային դաշտ եր սկսվում: Վեր բարձրանալու համար նավերը մի ամբողջ ամիս վորեւ ջրանցք ելին փնտռում, բայց վոչ մի նեղուց չգտան: Դրութիւնը վտանգավոր եր դառնում, վորովհետև լողացող սառուցքները կարող ելին ջարդ ու փշուր անել նավերը: Կուկը վճռեց վերադառնալ և ձմեռել Մանդվիչյան կղզիներում: Մտածում եր հաջորդ ամառը նորից գալ և վորոնումները շարունակել:

Մի ամբողջ ամիս լողալուց հետո միայն նավերը նկատեցին Մանդվիչյան կղզիներից առաջինը՝ Մովենն: Այստեղ Կուկը մեծ քանակութեամբ պաշար վերցրեց և ուղևորվեց դեպի Հավայի:

Կուկի վերադարձը տեղացիք մեծ հանդիսով ընդունեցին: Գերազույն քուրմ Կոան նրա ուսերին կարմիր ծիրանի գցեց ու ընդարձակ ճառ արտասանեց: Կուկը մնացել եր դարմացած և ուզում եր իմանալ, թե ինչ է նշանակում այս բոլորը: Պարզվեց, վոր Հավայի կղզու ընա-

կիշները հավատում են Ուրոնի աստծուն, վոր յերբեմն ապրել է ալդտեդ: Նա խանդից սպանել է իր կնոջը, վորը բոլորովին անմեղ է լեղել: Ուրոնին հետո իմանալով իր սխալը, կսկծից խելագարվել ու սկսել է թափառել կղզում ու սպանել պատահողներին: Հետո հեռացել է, խոստանալով վերադառնալ լողացող կղզու վրա նստած: Յեվ այժմ տեղացիք Կուկին ալդ աստծու տեղ ելին ընդունում:

Գուրմն ամբողջ ժողովրդին հայտնեց, վոր Կուկն Ուրոնի աստվածն ինքն է և խնդրեց ափ իջնել: Կուկը համաձայնեց: Նրա առաջից գնում ելին չորս գավազնակիր հավաքիներ, իսկ մնացածները կամ փախչում, կամ նրա առաջ գետին ելին փռվում: Կուկին հասցրին մի մեծ տաճար՝ սպիտակ կամարներով: Տաճարը շրջապատած երցցապարսպով, վորի վրա մարդկային գանգեր ելին յերեվում: Դրանք ալն զոհերն ելին, վորոնք մատուցվել ելին աստվածներին: Տաճարի ներսում, ուր առաջնորդեցին Կուկին, աստվածների փայտե արձաններ ելին՝ սարսափելի դեմքերով: Գերագույն քուրմը խնդրեց Կուկին՝ բարձրանալ փայտե պատվանդանի վրա, վորտեղ նրան կարմիր ծիրանիով ծածկեց: Տաճարում գտնված քուրմերը սրբազան ներբողներ ելին յերգում: Այս ծիսակատարութունից հետո Կուկին յետ տարան նավը և հետը վարվում ելին՝ վորպես իսկական աստծու հետ:

Կուկը չփորձեց խախտել տեղացիների այս հավատը, վորովհետև կարծում էր, թե այսպիսով ամբողջ եքսպեդիցիան անփորձ կլինի, բայց իրականում հակառակը դուրս յեկավ: Ուրոնե աստծու հրաշափառ հայտնութունը պատճառ դարձավ, վոր քրմերի հարգը ժողովրդի աչքում շատ բարձրանա: Սա բնավ հաճելի չեղավ զինվորականներին, վորոնք չեյին ուզում կորցրել իրենց ազդեցութունը: Ալդ ժամանակ նրանք սկսեցին ստուգել, թե արդարև Կուկն աստված է: Սրա համար նրանք նավ ուղարկեցին իրենց

գլխավոր առաջնորդ Տարախ-Ոպուին: Կուկը նրան շատ լավ ընդունեց, ցույց տվավ նավը, ծանոթացրեց նավաստիներին հետ: Առաջնորդը մեծ ուշադրութեամբ դիտեց ամեն ինչ և գտավ, Վոր այս սպիտակ մարդիկ հասարակ մահկանացուներ են: Այս բանում նրան համոզեցին նավաստիների հոգնած տեսքը և մանավանդ Կուկի պաշար ճարելու մեծ ցանկութիւնը:

Ափ իջնելով, առաջնորդն այս բոլորը պատմեց զինվորներին: Այնինչ՝ թարմ մթերքների ու պտուղների մեծ պաշար ստանալով, Կուկը փետրվարի սկզբին դուրս լեկավ Կարականցա ծովախորշից: Բայց այդ ժամանակ այնպիսի սարսափելի փոթորիկ բարձրացավ, Վոր ստիպված չեղավ լետ դառնալ: Վերադառնալուն պես անգլիացիք նկատեցին, Վոր այս անգամ տեղացիների վերաբերմունքը բոլորովին այլ է: Փոխանակ բարեկամական վերաբերմունքի ու հարգանքի, նրանք կասկածոտ, նույնիսկ թշնամաբար ելին պահում իրենց: Որինակ, միքանի առաջնորդներ տեղացիներին թույլ չեցին տալիս, Վոր նավաստիների տաղաւները ջրով լցնեն: Մի հավաքի լել «Դիսկովերից» աքցան ու դուր գողացավ ու ընկավ ծովը: Նավակով ընկան նրա լետեից, սակայն հավաքին թույլ ընկավ բալդարան ու թիավարելով, ափ հասավ: Շիշտ է, առաջնորդներից մեկը գողացած իրերը շուտով լետ բերեց, սակայն նավակն ու փախստականին հանձնելուց հրաժարվեց: Անգլիացիք փորձեցին նավակն ուժով վերցնել, սակայն հավաքիք քարեր առած ընկան նավաստիների վրա:

Կուկը վճռեց, Վոր լեթե մի լավ չխրատի տեղացիներին, նրանք այլևս իրենից չեն վախենալ և ամբողջ եքսպեդիցիան կվտանգվի: Անհրաժեշտ էր, Վոր իր ազդեցութիւնը վերականգնէր: Այս նպատակով Կուկը վորոշեց մինչև նավակը վերադարձնելը՝ պատանդ վերցնել գլխավոր առաջնորդ Տարախ-Ոպուին և փոքրիկ խումբ զինվորներով ափ դուրս լեկավ: Տարախ-Ոպուն հանձն առավ նավ գնալ:

Բայց հենց այն ժամանակ, լերը նա նավակ եր նստում,
վրա հասավ նրա կանանցից մեկն ու խնդրեց չգնալ։ Նա
լալով հայտնեց, վոր լեթե Տարալի-Ուպուն գնա, փորձանք
կգա։ Անգլիացիներին շրջապատեցին զինված հավայցիներ։
Նրանց շրջանում լուր տարածվեց, թե անգլիացիք մի հա-
վայցի առաջնորդ են սպանել։

Կուկը նկատեց, վոր բնիկների կատաղությունն ամեն
րոպե կարող ե պալթել, և ուղեւորվ խուսափել արյունահե-
ղությունից, նավաստիներին հրամայեց անմիջապես նավ
վերադառնալ։ Կուկը նավակին մոտեցավ թե չե, նրան
գաղտուկ մոտեցավ մի տեղացի և ուղեց դաշուխով խփել։
Կուկը կարողացավ ժամանակին շուռ գալ և կրակել նրա
վրա իր հրացանից, վոր լցրած եր կոտորակով։ Բայց հա-
վայցին անմիառ մնաց, վորովհետև նրա կուրծքը ծած-
կած եր խիտ փսիաթով։ Նա մի անգամ ևս դաշուխով ըն-
կավ Կուկի վրա։ Այդ ժամանակ նավաստիներից մեկը նրան
տեղն ու տեղը հրացանազարկ արավ։ Տեղացիք իրենց
ընկերոջ մահը տեսնելով, կատաղեցին ու Կուկի վրա ըն-
կան։ Նավակում գտնվող նավաստիները, նպատակ ունե-
նալով փրկել իրենց սիրած պետին, կրակ բացին։ Կուկը
հրամայեց կրակը դադարեցնել։ Նա կռվից եր խուսափում։
Նա հրամայեց, վոր նավակները՝ վորքան կարելի չե, մո-
տեցնեն ափին։ Նավակներից մեկն իսկույն հրամանը կա-
տարեց, իսկ մյուսը Կուկին չհասկացավ և ափից հեռա-
ցավ։ Հավայցիք այս սխալից ոգտվեցին։ Նրանք ամուսն
գտնված բոլոր նավաստիներին քշեցին դեպի այդ միակ
նավակն։ Ափում մնաց միայն Կուկը։

Ամեն կողմից հարձակվող ամբոխից պաշտպանվելով,
Կուկն արդեն մոտեցել եր նավակին, լերը հավայցիներից
մեկը տեղով խփեց նրա ծոծրակին։ Կուկը հարվածից հե-
տո ուշքի չեկավ, բարձրացավ և սկսեց նահանջել, բայց
այդ ժամանակ մի ուրիշ տեղացի նրա պարանոցին խփեց
դաշուխով։ Կուկը մեկ ել ընկավ, բայց այս անգամ ար-

դեն՝ ջուրը՝ Նա դեռ վեր կենալու ուժ ունեւր, բայց հա-
վայցիք աշխատեցին ջրահեղձ անել նրան: Նա մի անգամ
եւ փորձեց ազատվել, սակայն տեղի մի ուժգին հար-
ված շամփրեց նրան: Մեծ ծովագնացի կյանքի թելը
կտրվեց:

Կուկից դեռ շատ բան կարելի յեր սպասել, բայց այն
եւ, ինչ վոր կարողացաւ, անել, ապշեցնում ե մեզ իր նվա-
ճումներով: Կուկն ուսումնասիրեց Պաղաղ ովկիանոսի հա-
րավալին ափերը, ուսումնասիրեց ու աշխարհագրական
քարտեզ անցրեց բազմաթիւ կղզիներ, վորոնց թվում Նոր
Կալեդոնիան ու Սանդվիչյան կղզիները: Նրա արշավախում-
բերը բուսաբանական, կենդանաբանական ու ազգագրա-
կան ահագին նյութ ժողովեցին: Նա ապացուցեց, վոր ամ-
բողջ ովկիանոսում միասնական պոլինեզիական ցեղն ե
ապրում: Վերջապես Կուկը պարզեց, վոր հարավային մայր
ցամաք գոյութւոն չունի, իսկ Նոր Գվինեան ե Նոր Զե-
լանդիան կղզիներ են, վոր վոչ մի կապ չունեն Ավստրա-
լիայի հետ:

Նրա ուսումնասիրութւոններն ու հայտնաբերումները
համամարդկային նշանակութւոն ունեն, մի բան, վոր խոս-
տովանում ե ամբողջ աշխարհը: Այդ ժամանակ նույնիսկ
Ֆրանսիան, վոր պատերազմ ունեւր Անգլիայի հետ, հա-
տուկ հրաման տվաւ, վորով արգելվում եր Ֆրանսիական
նավերին՝ վորեւե կերպ խանգարել Կուկի արշավախմբին:
Ահա այսքան համամարդկային եր նրա գործունեութւոնը:
Մարդը նվաճեց յերկիրը ե այդ նվաճման պատմութւան
մեջ Կուկի անունն անմահ ե:

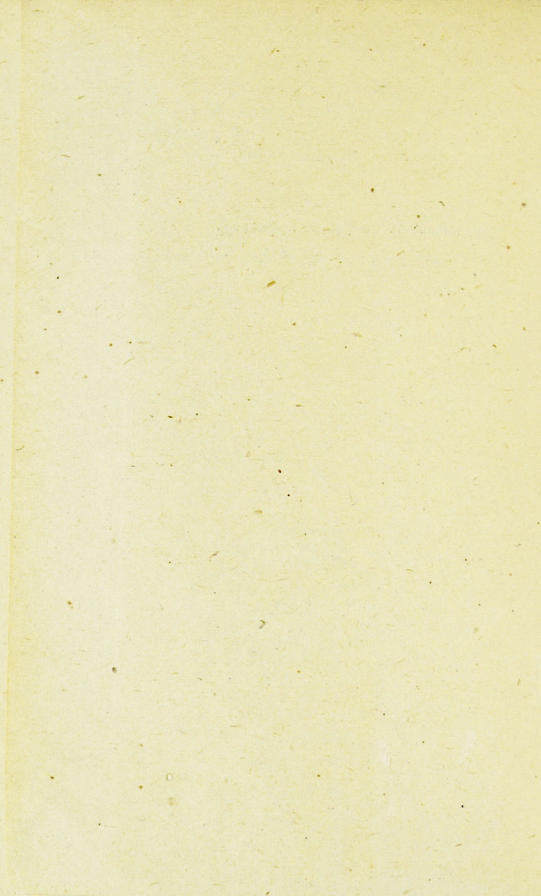
Կուկը չքավոր գյուղացու վորդի յեր: Նա իր կյանքի
ճանապարհն սկսեց նավասենյակի սպասավորի պաշտո-
նից ե համաշխարհային հռչակ ստացաւ՝ շնորհիւ իր ուժեղ
կամքի, արիութւան ե պրպտուն խելքի: Բայց իր փառքի
գազաթնակետին եւ նա չմոռացաւ այն դժվարին ճանա-

պարհը, վորով անցել եր: Նա նաւաստիների բոլոր կարիք-
ները գիտեր, հոգում եր նրանց մասին և գրավել եր նրանց
սերն ու անձնվիրութունը:

Նաւապետ Կուկը վոչ միայն մեծ ծովագնաց, այլև
մեծ մարդ եր:

Հենրի Ստենլիի կյանքն ու արկածները . . .	3
Ջեմս Կուկի կյանքն ու արկածները.	41

(304)

ՀԱՆ Հիմնարար գիտ. գրադ.

220039514

A¹¹
3951